

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра міжнародного та європейського права

С. С. Андрейченко

**ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Навчально-методичний посібник

Одеса
Фенікс
2023

Рекомендовано рішенням навчально-методичної ради НУ «ОЮА»
(протокол № 3__ від 16.02.2023р.)

Рецензенти:

Громовенко К. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, ректор Міжнародного гуманітарного університету;

Мельничук О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції.

Укладач:

Андрейченко С. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

П 78 Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / укл. С. С. Андрейченко ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2023. – 108 с. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23465>

ISBN 978-966-928-869-1

У навчально-методичному посібнику викладено основні питання курсу «Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності», наведено перелік контрольних питань та тести до кожного семінарського заняття, бібліографія для підготовки до семінарських занять, питання для самостійної перевірки знань.

Навчально-методичний посібник призначено для для аспірантів Національного університету «Одеська юридична академія», які вивчають дисципліну «Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності».

УДК 341.1/8

ISBN 978-966-928-869-1

© С. С. Андрейченко, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Програма лекційного курсу.....	7
Плани семінарських занять	70
Питання для підсумкової перевірки знань і вмінь.....	101

ВСТУП

Основоположне значення міжнародно-правової відповідальності полягає у гарантуванні стабільності відносин у рамках міжнародного співтовариства, забезпеченні належного функціонування механізму міжнародно-правового регулювання. Відповідальність є одним із основних принципів міжнародного права, оскільки суверенні держави не в змозі взаємодіяти з іншими суб'єктами міжнародного права, не дотримуючись певних стандартів поведінки або не беручи відповідальності за діяння, вчинені в рамках такої взаємодії. Формулюючи загальні принципи міжнародно-правової відповідальності, КМП ООН визначила відповідальність держав як «усі види нових правовідносин, що можуть виникнути в рамках міжнародного права в результаті міжнародно-протиправного діяння держави незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винуватої держави відновити у правах державу, яка постраждала, і стягнути заподіяні їй збитки (шкоду), або охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнародного права застосувати до винуватої держави будь-яку санкцію, допустиму міжнародним правом» (Yearbook of the International Law Commission, 1973, Vol. II).

Міжнародній відповідальності належить першорядна роль серед політичних та правових засобів охорони вищих цінностей людської цивілізації та забезпечення міжнародного правопорядку. У резолюції A/74/421 від 18 грудня 2019 р. ГА ООН вкотре відмітила, що тема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння має величезне значення у відносинах між державами, продовжує визнавати важливість та корисність Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння та знову постановила включити в проєкт порядку денного своєї 77-ї сесії пункт, що має назву «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», і продовжити з метою прийняття рішення розгляд

питання про Конвенцію про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інші належні заходи на основі Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

В епоху безпрецедентних загроз для міжнародного миру й безпеки та взаємної уразливості сильних і слабких держав особливої значимості набуває неухильне виконання всіма суб'єктами міжнародного права загальноновизнаних принципів міжнародного права та міжнародно-правових зобов'язань. Вкрай актуальним це стало для України, що зазнала глобальних та не виправних порушень в основоположних сферах, пов'язаних з підтриманням миру, безпеки, захистом прав людини. Агресія РФ проти України є грубим порушенням основ міжнародного миру та безпеки, яке тягне за собою міжнародно-правову відповідальність держави-агресора. Міжнародне співтовариство має прикласти максимум зусиль задля притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності, відновлення поваги до верховенства права, забезпечення надійного миру і безпеки та недопущення подібних актів агресії в майбутньому.

Розуміння міжнародно-правової відповідальності як політико-правової цінності має вагоме значення при визначенні позиції держави в процесі реалізації своєї волі та виборі правомірного чи протиправного варіанту поведінки. Існування різноманітних концепцій щодо розуміння основоположних категорій у сфері міжнародно-правової відповідальності (зокрема, вини, ставлення у вину, примусових заходів), відсутність єдиних загальнообов'язкових правил, що визначають умови для настання міжнародної відповідальності, різна інтерпретація правил про відповідальність в прецедентному праві, оскаржуваність застосовних правил, є перешкодою для ефективної реалізації міжнародної відповідальності суб'єктів міжнародного права та обумовлює необхідність їх сучасного вирішення.

У результаті вивчення курсу права міжнародної відповідальності здобувачі повинні опанувати:

знаннями:

розуміння міжнародно-правової відповідальності як цінності міжнародного права, методологічних засад дослідження міжнародно-правової відповідальності держави, розвитку міжнародно-правової доктрини щодо відповідальності у міжнародному праві, сучасних концепцій міжнародно-правової відповідальності держави за поведінку державних акторів, актуальних проблем міжнародно-правової відповідальності держави за поведінку недержавних акторів, практики міжнародних судових та квазісудових інституцій щодо міжнародно-правової відповідальності держав, розвитку концепції міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій, сучасних проблем правомірного застосування заходів примусу у міжнародному праві, реалізації міжнародної відповідальності, тенденцій розвитку концепції абсолютної відповідальності у міжнародному праві

уміннями:

аналізувати міжнародно-правові документи з проблем міжнародної відповідальності; характеризувати правовідносини міжнародної відповідальності; кваліфікувати ситуації реалізації відповідальності; давати оцінку проблемам у сфері міжнародної відповідальності

навичками:

збору, обробки, систематизації, збереження і використання інформації у сфері міжнародної відповідальності, її правового аналізу і використання на практиці; прогнозування ситуацій в практиці реалізації норм права міжнародної відповідальності

ПРОГРАМА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ**«Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності»**

Тема 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Основні концепції юридичної відповідальності: змістовна характеристика. Специфіка відповідальності у міжнародному праві. Міжнародна відповідальність як політико-правова цінність. Проблема співвідношення суверенітету і міжнародної відповідальності.

Генезис концепції міжнародної відповідальності. Співвідношення міжнародної відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності індивіда.

Основний зміст

1. Основні концепції юридичної відповідальності: змістовна характеристика

Юридична відповідальність – одна із форм соціальної відповідальності. Незважаючи на значну увагу, яку приділяють вивченню відповідальності, загальне поняття юридичної відповідальності так і не було вироблено. В юридичній мові термін «відповідальність» має різне значення:

- 1) в одних випадках він означає компетенцію державного органу, який несе відповідальність за управління у відповідній області.
- 2) в інших випадках - це обов'язок здійснювати певні дії.
- 3) у третьому випадку цей термін означає наслідки правопорушення.

Під юридичною відповідальністю слід розуміти застосування заходів державного примусу до правопорушника за вчинене ним протиправне діяння.

Виділяють декілька концепцій юридичної відповідальності. Домінуючою в світовій юриспруденції є концепція *негативної*, або

ретроспективної відповідальності, тобто відповідальність розглядається як реакція держави на правопорушення. Проявляється це в осуді правопорушення і у визначенні для правопорушника відповідних негативних наслідків. У юридичній літературі виділяють також *позитивну* відповідальність. Позитивна відповідальність є постійною, добровільною усвідомлене відповідальністю особи за свою належну поведінку. Поява концепції позитивної відповідальності була обумовлена потребами суспільства в високому рівні правового регулювання а її реалізація вимагає відповідного рівня правосвідомості. Однак дана позиція не знайшла широкого визнання, так як відповідальність повинна мати підставу. Підставою ретроспективної відповідальності є правопорушення.

Виділяють відповідальність *компенсаційну* і *каральну*. Компенсаційна юридична відповідальність полягає у відновленні правопорушником незаконно порушених прав і свобод (правового стану) і відшкодування заподіяної шкоди. Каральна юридична відповідальність означає покарання. Відповідно до концепції *об'єктивної* відповідальності, відповідальність настає в результаті факту порушення норми, незалежно від провини або заподіяння конкретної шкоди.

2. Специфіка відповідальності у міжнародному праві. Міжнародна відповідальність як політико-правова цінність

Проблема відповідальності в міжнародному праві безпосередньо пов'язана з функціонуванням міжнародного права, зміцненням міжнародного миру. Норми, які стосуються відповідальності держав, охоплюють не одну якусь галузь міжнародного права, а всю сукупність міжнародно-правових відносин. Можна сказати, що ці норми сприяють здійсненню всіх інших норм міжнародного права і є як би загальною гарантією їх дотримання. Ось чому в багатьох джерелах з міжнародного права неодноразово зустрічається твердження, що заперечення міжнародно-правової відповідальності держави було б рівносильно руйнуванню міжнародного права.

Міжнародна відповідальність є необхідним юридичним засобом дотримання норм міжнародного права, засобом відновлення порушених міжнародних відносин.

Комісія міжнародного права ООН в 1984 р. визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати згідно з нормами міжнародного права в різних випадках».

У науці міжнародного права під міжнародною відповідальністю розуміють негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародного зобов'язання.

Основна специфіка міжнародної відповідальності пов'язана з особливостями міжнародного права і його основними суб'єктами – державами. Міжнародна відповідальність реалізується між державою-порушником, з одного боку, і державою-жертвою (державами, а іноді і спільнотою держав) - з іншого боку.

Членство в міжнародному співтоваристві передбачає дотримання норм цієї спільноти. Саме на такій згоді дотримуватися норм Співтовариства заснована міжнародна відповідальність.

Наступні особливості: норми про відповідальність держав не є ні цивільними, ні кримінальними, це міжнародні норми - публічно-правові виникає слідом за вчиненням міжнародного протиправного діяння; пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; має на меті забезпечення міжнародної законності; міжнародна відповідальність держав розглядається в даний час і в теорії і в практиці як один з важливих принципів міжнародного права: міжнародно-протиправного діяння суб'єкта тягне його міжнародну відповідальність.

Загальні зміни, що відбулися у міжнародному праві в сучасну епоху, відобразилися і на сфері міжнародно-правової відповідальності. Так, істотно змінилися підстави міжнародно-правової відповідальності; з'явилися нові склади міжнародних правопорушень, яких не було в класичному міжнародному праві; зазнали змін способи реалізації міжнародно-правової

відповідальності.

3. Проблема співвідношення суверенітету і міжнародної відповідальності

Співвідношення суверенітету і міжнародного права до цього дня залишається однією з найбільш корінних проблем, яка зачіпає природу цього права. Адже держави мають міжнародну правосуб'єктність в силу свого суверенітету. Суверенітет належить державам з моменту їх утворення, відповідно, членство в міжнародному співтоваристві також виникає в цей момент і не обумовлюється волевиявленням інших держав.

Від самого початку відповідальність держави виводилася виключно із суверенної влади цієї держави над своєю територією. Ця концепція була покликана вирішити основну проблему відповідальності свого часу, проблему відповідальності держави за шкоду, заподіяну іноземним громадянам. Вона не охоплювала сферу відповідальності держави за власні дії, які безпосередньо порушували права іншої держави.

Виникла проблема співвідношення суверенітету і відповідальності, яка активно обговорювалася в доктрині, особливо в минулому. Так, мала неабиякий вплив нігілістична концепція. Її прихильники вважали, що держави відповідальні лише перед собою і що ідея взаємної відповідальності суперечить суверенітету. Неспроможність цієї концепції доводиться, в першу чергу, міжнародною практикою. Так як суверенітет здійснюється в рамках міжнародного права, то абсолютний, ні чим не обмежений суверенітет суперечить основам міжнародного права.

Суверенітет розуміється як повновладдя всередині держави і незалежність від якої б то не було більш високою влади в міжнародних відносинах. Це жодною мірою не виключає фактичної взаємозалежності держав, яка регулюється міжнародним правом.

Раціональною є точка зору, яка полягає в тому, що держава, беручи на себе зобов'язання за міжнародним правом, таким чином, виявляє свій

суверенітет, тобто обмежує його по своїй волі.

Держави, що є членами міжнародних організацій залишаються суверенними суб'єктами міжнародного права. Ця ситуація може змінитися лише за умови, що організація перетвориться на федерацію, а її дотеперішні держави – члени стануть складовими створеної у такий спосіб федерації.

4. Генезис концепції міжнародної відповідальності

Міжнародно-правову відповідальність спочатку розуміли як інститут. Адже норми, які стосуються міжнародної відповідальності не відрізнялися особливою чіткістю, не були об'єднані в єдину систему. Нині становище змінилося в значній мірі завдяки прийняттю Генеральною Асамблеєю Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. Однією з найбільш характерних рис сучасного міжнародного права є формування права міжнародної відповідальності як окремої галузі. Саме багаторічна робота Комісії над проектом статей мала величезне значення для формування права міжнародної відповідальності як галузі міжнародного права. Засновником концепції права міжнародної відповідальності був Д.Б. Левін.

Головною точкою відліку в праві міжнародної відповідальності стало прийняття 2001 р. Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (Статті), який «визначає новий етап сучасного розвитку міжнародного права». Право міжнародної відповідальності - галузь міжнародного права, принципи і норми якої визначають для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправного діяння, а також заподіяння шкоди в результаті діяльності, не забороненої міжнародним правом.

Певні положення Статей викликали неоднозначну реакцію з боку деяких держав-розробників, що спричинило гострі дискусії на міжнародно-правовому та внутрішньодержавному рівнях. Розбіжності між державами призвели до досить обмеженого визнання Статей. Генеральна Асамблея взяла

їх до відома, вмістила як додаток до резолюції і запропонувала до уваги урядів, не порушуючи при цьому питання про їх майбутнє прийняття або інший належний захід.

КМП продовжує працювати над проблемою відповідальності держав. У резолюції № 68/104 від 2013 р. Генеральна Асамблея, відзначаючи, що тема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння має величезне значення у відносинах між державами, ухвалила включити в попередній порядок денний своєї сімдесят першої сесії (2016 р.) пункт, що має назву «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», і продовжити з метою прийняття рішення розгляд питання стосовно конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інші належні заходи на основі статей. Майбутня універсальна конвенція про міжнародну відповідальність держав покликана стати «фундаментальною основою міжнародного публічного права».

5. Співвідношення міжнародної відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності індивіда

Необхідним є розмежування між двома режимами міжнародної відповідальності – міжнародно-правової відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності індивіда за аналогічні найбільш серйозні порушення міжнародного права.

Підставою міжнародно-правової відповідальності держави є порушення нею міжнародного зобов'язання, тобто вчинення міжнародного правопорушення. Щоб зробити висновок про наявність міжнародного правопорушення, необхідно встановити, чи мала місце дія або бездіяльність посадових осіб або органів держави, що за чинними нормами міжнародного права може бути атрибутовано державі, і це поведіння порушило міжнародне зобов'язання цієї держави.

Держава є суб'єктом міжнародно - протиправного діяння і несе за нього міжнародно - правову відповідальність. Незалежно від характеру діяння,

конституювати його як злочин неможливо. Держава несе лише міжнародно - правову відповідальність за серйозне порушення зобов'язання, яке випливає із імперативної норми міжнародного права, яке не може бути визнане злочином. Норми про міжнародно-правову відповідальність держав належать до галузі права міжнародно-правової відповідальності, а не міжнародного кримінального права.

Індивіди не можуть нести міжнародно-правову відповідальність і не є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності, і навіть у тому випадку, коли здійснюють протиправне діяння, як посадові особи держави. Щодо індивідів встановлюється кримінальна відповідальність, включаючи кримінальну відповідальність безпосередньо на основі норм міжнародного права (наприклад за геноцид).

Між злочинами індивіда за міжнародним правом і міжнародним протиправним діянням держави може існувати певний зв'язок. У разі злочину індивіда, особливо посадової особи, держава може нести відповідальність за не попередження злочинного діяння або за не покарання винуватих.

Тема 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Методологічна основа дослідження: поняття та значимість.

Цивілізаційний підхід.

Аксіологічний підхід.

Історико-правовий підхід

Концептуально-компаративістський підхід.

Основний зміст

1. Методологічна основа дослідження: поняття та значимість.

У юридичній науці поняття «методологія» використовується у двох

значеннях: 1) як система принципів і способів, використовувана дослідником у своїй теоретичній і практичній діяльності при вивченні проблем права; 2) як вчення про цю систему, що забезпечує науковий пошук відповідей на питання, які виникають перед правознавцем.

Складність сучасних політико-правових відносин і процесів, що виникають при притягненні держав до міжнародно-правової відповідальності, істотно підвищує значення розроблення методологічної основи концепції міжнародно-правової відповідальності. За висловлюванням В. М. Селіванова, сьогодні широке коло фундаментальних проблем, у тому числі й у сфері права і державного управління, зумовлених новими соціальними потребами, потребує свого невідкладного розв'язання, але на базі нової методології та теорії. Д. А. Керімов стверджує, що «кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку». І це є цілком обґрунтованим, адже складні об'єкти пізнання потребують більш глибокого проникнення у їх сутність та підвищують значення використання різноманітних методологічних прийомів.

У певний момент людського розвитку метод перестає бути просто інструментом загальнонаукового пізнання та стає ефективним способом впливу науки на суспільне буття в будь-якій сфері, в тому числі і міжнародній. Саме на ролі методу як зв'язку між теорією та практикою наголошував Г. Кельзен на публічній лекції в Гаазі у 1932 році, називаючи метод технікою міжнародного права.

Методологічною основою дослідження концепції міжнародно-правової відповідальності держави стало комплексне використання сукупності філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів та методів, які дозволили багатоаспектно відбити особливості предмету дослідження, розкрити його сутність, закономірності розвитку в умовах сучасної політико-правової реальності. Серед таких методологічних інструментів можна виділити цивілізаційний, аксіологічний, історико-

правовий та концептуально-компаративістський підходи.

2.Цивілізаційний підхід

Особлива роль в методології дослідження державно-правових явищ відводиться цивілізаційному підходу. Основні принципи даного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності, зокрема атрибуції, крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. Під цивілізацією розуміють «окремі держави та групи держав, взяті у відповідний історичний період та об'єднані своїми специфічними рисами, цінностями, елементами культури». «Діалог між цивілізаціями – це процес, що йде всередині цивілізацій і на їх стику, який заснований на загальній участі і колективному бажанні вчитися, відкривати для себе і вивчати концепції, виявляти сфери загального розуміння і основні цінності і зводити різні підходи в єдине ціле за допомогою діалогу».

Серед цілей діалогу між цивілізаціями проголошено: зміцнення взаєморозуміння і взаємної поваги за допомогою взаємодії між цивілізаціями; виявлення та заохочення того, що об'єднує цивілізації, з метою усунення спільних загроз для єдиних цінностей, універсальних прав людини і досягнень людського суспільства в різних областях; заохочення та захист усіх прав людини та основних свобод і досягнення більш глибокого загального розуміння прав людини та ін. У підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. визнавалося, що враховуючи все розмаїття світу, всі культури і цивілізації вносять внесок у збагачення людства. Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун у своїй доповіді про роботу Організації на 70-й сесії Генеральної Асамблеї (вересень 2015 р.) відзначив, що об'єднання державами-членами своїх сил у прагненні домагатися миру, процвітання та гідності для всіх – як і раніше лежить в основі глобальної діяльності.

Переваги цивілізаційного підходу полягають у врахуванні специфіки країн і регіонів, розгляді суспільних процесів через призму багатообразності,

багатофакторності розвитку, зіставленні досягнень різних цивілізацій. Застосування цивілізаційного підходу дозволяє не тільки перейнятися різноманіттю національних правових культур і правових систем та специфікою національно-державних утворень, а й визначити характер і межі їх модернізації.

Методологія цивілізаційного підходу стала у пригоді при дослідженні розуміння поняття «атрибуції» в державах, що належать до різних правових сімей; при вивченні застосування стандарту *due diligence* у контексті питання про атрибуцію державі поведінки приватних акторів, у практиці таких міжнародних інституцій як міжнародні арбітражі, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини. Практика зазначених органів підтверджує визнання більшістю держав положення про атрибуцію державі поведінки її власних органів за недотримання стандарту *due diligence* в ситуаціях вчинення приватними суб'єктами поведінки, яка суперечить міжнародним зобов'язанням держави.

Цивілізаційний підхід використовувався також при вивченні концепту «вина» у міжнародному праві. Підвищений інтерес до категорії «вини» пояснюється її значимістю в системі філософських, соціально-правових цінностей. Принцип відповідальності за провину ще з давніх часів відстоювався гуманістичною людською думкою і поступово знаходив відображення в правових системах суспільства. З розвитком цивілізації, коли людське життя і свободи особистості набували найвищої цінності, питання «вини» стає центральним в системі правової дійсності.

3.Аксіологічний підхід

Значущим методологічним інструментом пізнання атрибуції у міжнародному праві виступає аксіологічний підхід. Як зазначає М. Ф. Орзіх,

«ціннісна характеристика права доповнює його сутнісно-змістовну характеристику обґрунтуванням значущості, корисності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментальної оцінки правових явищ, встановлення критеріїв цієї оцінки і на цій основі визначення ефективності права, розрізнення корисності і ефективності дії правових норм».

З позицій аксіологічного підходу розкрита цінність атрибуції як необхідного суб'єктивного елементу складу міжнародно-протиправного діяння, що поряд із об'єктивним елементом є необхідною умовою для встановлення наявності міжнародно-протиправного діяння держави. Дж. Старк (*J. Starke*) в спеціальному дослідженні, присвяченому проблемі ставлення у вину пише: «Термін «відповідальність» може виявитися незрозумілим, якщо не подбати про те, щоб точно визначити, що порушення міжнародного зобов'язання повинно бути поставлено у вину державі, проти якої порушується скарга. Цей процес завжди включає дві стадії: визначення порушення міжнародного зобов'язання і рішення про те, ставиться у вину чи ні таке порушення державі; якщо порушення ставиться у вину, то держава стає відповідальною у міжнародному плані за проступок. Відповідальність починається там, де закінчується ставлення у вину».

Особливу увагу слід звернути на таку цінність як відповідальність, яку можна визначити як «продуманість, вираженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Баланс свободи та відповідальності становить базу для забезпечення реальної, а не формальної, рівності та справедливості, яка є ідейною сумою суспільних цінностей». Свобода та відповідальність виявляються неспроможними продемонструвати свою загальнолюдську значимість вже в контексті проблем абсолютної людської безвідповідальності за майбутнє людства, коли свобода робити дозволене сьогодні відсуває на останні щаблі відповідальність за зроблене вчора та за те, що буде зроблено завтра.

Аксіологічний підхід був використаний також при характеристиці

самої волі держави як цінності права, що матеріалізована за допомогою таких правових цінностей, як міжнародні права і обов'язки, які, в свою чергу, забезпечується такою правовою цінністю, як міжнародна відповідальність. «Воля держави як воля колективного суб'єкта не є простою сумою індивідуальної волі її членів, а представляє нову якість і набуває відносно самостійного характеру по відношенню до волі кожного з індивідів, що її складає. Формована вищими органами держави державна воля – складне і своєрідне явище, детерміноване всією сукупністю внутрішніх і зовнішніх умов існування даної держави, її економічним ладом і різними частинами надбудови: ідеологією, національним правом тощо».

4.Історико-правовий підхід

Вивчення міжнародно-правової відповідальності, як і будь-якого правового феномена, потребує проведення його ретроспективного аналізу. Ще Ф. Ф. Мартенс у 1871 р. писав, що тільки «історія може дати тверду основу для міжнародно-правових побудов». Постійна палата міжнародного правосуддя заявила, що «одним із принципів міжнародного права, і більше того, загальною правовою концепцією є визнання того, що будь-яке порушення взятого на себе зобов'язання тягне за собою обов'язок надати репарації в адекватній формі». Таким чином, у міжнародному праву здавна відомий такий загальний принцип, відповідно до якого будь-яка спричинена шкода повинна відшкодовуватися. Зазначений принцип, поза сумнівом, походить з юридичної природи права як такого і тісно пов'язаний з принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом як імперативною нормою *jus cogens*.

Застосування історико-правового підходу дозволило дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «вини» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; простежити

еволюцію понять «ставлення у вину» («imputation»), атрибуція («attribution») у міжнародному праві та висвітлити питання нормативного закріплення атрибуції як суб'єктивного елементу складу міжнародно-протиправного діяння.

5. Концептуально-компаративістський підхід

Під час наукових дискусій між представниками доктрини міжнародного права, значна кількість яких відбувалася і продовжує відбуватися у процесі роботи КМП ООН над темою міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, а також у процесі правозастосовної практики міжнародних судових органів виникала значна кількість концепцій щодо розуміння таких категорій як «атрибуція» («присвоєння»), «ставлення у вину», «вина», які по-різному характеризують відповідні концепти, мають неоднозначне тлумачення у міжнародній судовій та арбітражній практиці, практиці держав. Тому для досягнення мети дослідження слід проводити ґрунтовний аналіз та порівняння існуючих концепцій у праві міжнародно-правової відповідальності. Для виконання цього завдання у пригоді може стати інструментарій концептуально-компаративістського підходу.

Порівняння є загальнонауковим і логічним прийомом пізнання, який привертав до себе увагу давніх філософів, інтерес до нього не згасає і у сучасних мислителів. У ХХІ столітті, коли процеси глобалізації, конвергенції правових систем стають все більш значимими, методи порівняльного аналізу сучасних державно-правових явищ набувають особливої актуальності.

Проведення концептуального порівняння дозволяє порівнювати між собою концепції, з'ясовуючи схожі або відмінні риси між ними, проводити паралелі між сучасним етапом розвитку окремої концепції і попередніми епохами, найбільш повно описати динаміку змін в концепції протягом тих чи інших історичних періодів.

Застосування концептуально-компаративістського підходу передбачає використання ряду методик, серед яких макро- і мікропорівняння, синхронне і діахронне, нормативне, текстуальне, доктринальне та інші види порівнянь.

Тема 3. РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Основні підходи до періодизації права міжнародно-правової відповідальності. Доктринальні розробки тематики міжнародної відповідальності з найдавніших часів і до прийняття Статуту ООН.

Доктринальні розробки тематики міжнародної відповідальності у рамках ООН. Вклад Комісії міжнародного права у розвиток сучасного права міжнародно-правової відповідальності. Радянська доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність. Проблематика міжнародно-правової відповідальності в українській доктрині міжнародного права. Зарубіжна доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність.

Основний зміст

1. Основні підходи до періодизації права міжнародно-правової відповідальності

У науці міжнародного права є різні точки щодо періодизації процесу кодифікації норм про відповідальність за міжнародно-протиправні діяння. І. І. Лукашук, наприклад, пов'язує розвиток норм про міжнародно-правову відповідальність із розвитком самого міжнародного права. «Міжнародна відповідальність є частиною механізму дії міжнародного права, її історія являє істотний аспект розвитку цього права. Вивчення цього аспекту висвітлює розвиток важливих властивостей міжнародного права, включаючи його юридичну природу. На жаль, у світовій літературі нелегко знайти дослідження, присвячені історичному розвитку міжнародної відповідальності. Причина значною мірою бачиться в тому, що звичайно

виходять із того, що відповідальність виникає одночасно з міжнародним правом і настільки тісно з ним зв'язана, що не має власної історії». Відповідно до цього вченим виділяються такі етапи становлення права міжнародної відповідальності: давній світ; середньовіччя; класичне міжнародне право; перехід від класичного до сучасного міжнародного права; сучасне міжнародне право.

У сучасній теорії міжнародного права широке розповсюдження отримала періодизація історії міжнародного права, запропонована А. І. Дмитрієвим і, зокрема, використовується в працях науковців Одеської школи міжнародного права. Згідно такої класифікації усю історію міжнародного права можна поділити на дві глобальні епохи: епоху локального (регіонального) міжнародного права і епоху універсального міжнародного права, кожна з яких має свої періоди. Так, епоха локального (регіонального) міжнародного права включає в себе міжнародне право давнього періоду (Дворіччя і Єгипет, Китай, Індія) та Європейське міжнародне право до 1648 р. Епоха універсального міжнародного права включає період вестфальської конфігурації універсального міжнародного права (1648-1815 рр.); період універсального міжнародного права за Головним актом Віденського конгресу 1815 р. (1815-1919 рр.); універсальне міжнародне право періоду Ліги Націй (1919-1946 рр.); універсальне міжнародне право Організації Об'єднаних Націй (з 1945 р. донині)¹.

А. Кассезе (A. Cassese) схиляється до підходу, згідно з яким виділяються такі два етапи кодифікації норм про відповідальність держав як звичаєве право міжнародної відповідальності та сучасне право. Перший етап кодифікації характеризується абсолютним домінуванням норм звичаєвого права, які склались, перш за все, із багатьох прецедентів, що розглядались міжнародними судовими інстанціями та арбітражами, і загальноприйнятих правил, породжених практикою держав. Протягом першого етапу кодифікації робота велася, в основному, в межах Ліги Націй, яка намагалася

¹ Докладніше про класифікацію див. : [70].

кодифікувати весь нормативний масив міжнародного права. Другий етап кодифікації норм про відповідальність держав складає діяльність Організації Об'єднаних Націй. Така діяльність впливає з п. 1 ст. 13 Статуту ООН, згідно з якою Генеральна Асамблея організує дослідження і робить рекомендації з метою заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації.

2. Доктринальні розробки тематики міжнародної відповідальності у рамках ООН. Вклад Комісії міжнародного права у розвиток сучасного права міжнародно-правової відповідальності

Розробкою міжнародно-визнаних нормативів у сфері міжнародної відповідальності в процесі багаторічної роботи займається Комісія міжнародного права ООН, що свідчить про безсумнівну актуальність вивчення проблем міжнародної відповідальності. Головною точкою відліку в праві міжнародної відповідальності стало прийняття 2001 р. Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, який «визначає новий етап сучасного розвитку міжнародного права» і котрий «по праву можна вважати одним із найбільш важливих внесків КМП у систему міжнародного права». У своєму рішенні 2007 р. трибунал, заснований для розгляду справи *Archer Daniels Midland Company and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v. Mexico*, наступним чином оцінив статус Статей про відповідальність держав: «Трибунал визнає той факт, що статті КМП є результатом її п'ятдесятирічної роботи. Вони є у певній мірі «прогресивним розвитком» міжнародного права, що передбачений в її повноваженнях, отриманих від Організації Об'єднаних Націй, і в значній мірі є новим викладом міжнародного звичаєвого права, що стосується другорядних принципів відповідальності держави».

У ході обговорення поданого Комісією міжнародного права в Шостому комітеті Генеральної Асамблеї проекту, більшість делегацій надали йому високу оцінку, відзначаючи досягнення прийнятного балансу між нормами

звичаєвого міжнародного права і новаторськими елементами.

Після досить вдалої апробації Статей, про що свідчить той факт, що дедалі більше рішень міжнародних судів, трибуналів та інших органів містять посилання на Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, у резолюції № 68/104 від 2013 р. Генеральна Асамблея, відзначаючи, що тема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння має величезне значення у відносинах між державами, ухвалила включити в попередній порядок денний своєї сімдесят першої сесії (2016 р.) пункт, що має назву «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», і продовжити з метою прийняття рішення розгляд питання стосовно конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інші належні заходи на основі статей. Загалом, робота КМП вирішальним чином вплинула на подальші дискусії щодо конкретних аспектів міжнародної відповідальності.

3. Радянська доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність

Вагомими надбаннями для розробки проблем міжнародної відповідальності у міжнародному праві стали праці радянських вчених: В. М. Єлинічева (Международно-правовая ответственность государств и проблема вины : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.10 (1969); Проблема вменения в международном праве (1970), Ю. М. Колосова (. Ответственность в международном праве (1975); П. М. Куріса (Международные правонарушения и ответственность (1973); Д. Б. Левіна (Ответственность государств в современном международном праве (1966); І. І. Лукашука (Право международной ответственности (2004), В. А. Мазова (Ответственность в международном праве : проблемы кодификации и прогрессивного развития норм и принципов международно-правовой ответственности (1979), С. Б. Петровського (Международно-правовая ответственность государств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 (1968);

С. Б. Раскалея (Объективная ответственность государств в международном праве (1985); Г. І. Тункіна (Вопросы теории международного права (1962), М. О. Ушакова (Основания международной ответственности государств (1983) та ін.

Так, наприклад, Д.Б. Левін став засновником концепції права міжнародної відповідальності. Він зазначав, що розвиток міжнародного права призводить до виділення в окрему галузь права міжнародної відповідальності.

С.Б. Петровський та В.М. Єлиничев присвятили свої праці проблематиці вини держав.

Лукашук І.І. видав перше на пострадянському просторі монографічне дослідження міжнародної відповідальності після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 2001 р Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

4. Проблематика міжнародно-правової відповідальності в українській доктрині міжнародного права

Ретельне вивчення та розв'язання проблем міжнародно-правової відповідальності потребує серйозного наукового забезпечення. Окремі питання міжнародно-правової відповідальності свого часу привертати увагу української юридичної спільноти і ставали предметом коментарів та публікацій, проте комплексно їх ще не досліджували. В українській літературі з міжнародного права немає комплексних монографічних досліджень, присвячених проблематиці міжнародно-правової відповідальності.

Серед вітчизняних учених тематику міжнародної відповідальності держави розглядали В. Ф. Антипенко, М. М. Антонович, С.С. Андрейченко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Блажевич, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, К. А. Важна, В. А. Василенко, Л. Г. Гусейнов огли, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. В. Задорожній, Н. А. Зелінська, Т. Р. Короткий, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, М. І. Пашковський,

В. М. Репецький, Є. Л. Стрельцов, Л. Д. Тимченко, Г. О. Христова, М. Ю. Черкес.

Водночас роботи вчених, які зробили значний внесок у розвиток сфери міжнародної відповідальності, не вичерпують багатогранної проблематики відповідальності у міжнародному праві. У сучасних умовах виникають нові проблеми, що ускладнюють притягнення до міжнародно-правової відповідальності.

5. Зарубіжна доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність

Різноманітним аспектам міжнародно-правової відповідальності присвячена низка праць у зарубіжній міжнародно-правовій літературі. Зокрема, можна виділити доробок таких науковців далекого і ближнього зарубіжжя як А. Абасс, Р. Аго, С. Ф. Амерасінг, Д. Анцілотті, Е. Аречага, Б. Ченг, Р. Р. Батршин, Б. Ш. Беллалова, А. Більж, Е. Борчард, Я. Броунлі, Р. Варк, Ф. О. Вертліб, С. Верхоевен, Р. Вольфрум, Г. Дам, П. Дамберрі, К. О. Дейкало, Д. Джінкс, О. Джонс, М. Д. Еванс, А. Зайберт-Фор, І. Зіємель, К. Іглтон, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорд, Дж.-П. Кенедек, Ч. Лехнардт, С. Оллесон, М. Сассолі, Я. С. Кожеуров, Д. Макголдрік, Ф. Максим, Д. Матаз, Дж. Мореллі, Л. Оппенгейм, О. А. Прошина, Т. Руїс, М. Соренсен, А. Фавр, Д. М. Хейджер, Ж.-М. Хенкертс, М. Шоу тощо.

Якщо говорити про європейську доктрину, найбільший внесок в розвиток міжнародної відповідальності внесли представники італійської, французької та британської шкіл міжнародного права. Одна з найбільш ранніх робіт, в якій згадується міжнародна відповідальність держав, - це праця італійця П. Фіорі, написана у другій половині XIX с.. На початку XX в. значний внесок у міжнародне публічне право в цілому та в право міжнародної відповідальності вніс легендарний юрист-міжнародник Д. Анцілотті. Ще один відомий італієць, який зробив значний внесок у право міжнародної відповідальності, - Р. Аго, один зі спеціальних доповідачів

Комісії міжнародного права ООН з питань відповідальності, який став автором восьми доповідей, на підставі яких до кінця 1970-х рр. була розроблена перша частина проекту статей про відповідальність держав. Крім того, саме Р. Аго запропонував новаторську статтю «Міжнародні злочини і делікти», яку сьогодні в доктрині називають «революцією Аго». Сучасна французька школа права міжнародної відповідальності представлена П.-м. Дюпюї і А. Пелле. Британська школа міжнародного права також традиційно проявляє високий інтерес до тематики міжнародної відповідальності. Крім того, саме британець Дж. Кроуфорд, призначений в 1996 р спеціальним доповідачем Комісії міжнародного права з питань відповідальності, прийняв вольове рішення зрушити питання про кодифікацію галузі з мертвої точки, прибравши головний «предмет розбрату» між державами - вищезгадану статтю, присвячену злочинам держав. З одного боку, підсумковий документ вийшов зайве загальним і обтічним за характером, але з іншого - це краще, ніж нескінченні суперечки і повна відсутність кодифікації.

ТЕМА 4. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ПОВЕДІНКУ ДЕРЖАВНИХ АКТОРІВ

Міжнародна відповідальність держави за поведінку державних органів: доктринальне обґрунтування.

Міжнародна відповідальність держави за поведінку законодавчих органів.

Міжнародна відповідальність держави за поведінку виконавчих органів.

Міжнародна відповідальність держави за поведінку судових органів.

Міжнародна відповідальність держави за поведінку органів, наданих у розпорядження держави іншою державою.

Атрибуція державі діянь державних органів, вчинених з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*).

Основний зміст

1. Міжнародна відповідальність держави за поведінку державних органів: доктринальне обґрунтування

Первинним і аксіоматичним правилом, що стосується атрибуції поведінки для цілей відповідальності держави за міжнародним правом – є принцип, згідно з яким поведінка органу держави розглядається як діяння цієї держави. Точка зору, згідно з якою дії чи бездіяльність органів держави повинні присвоюватися державі, була одностайно підтримана у відповідях урядів Підготовчого комітету Конференції 1930 р. з кодифікації міжнародного права. Третій комітет Конференції одноголосно прийняв у першому читанні статтю 1, яка передбачала міжнародну відповідальність держави у разі будь-якого невиконання її органами міжнародних зобов'язань.

Принцип, згідно з яким держава відповідає за поведінку своїх органів, що діють в ролі таких, став давно визнаним і в міжнародних судових рішеннях. Ще Постійна палата міжнародного правосуддя наголошувала на тому, що «держави можуть діяти тільки за допомогою або через своїх агентів або представників».

КМП у статті 4 Статей 2001 р. визначила: «Поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він посідає в системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави». У своїх зауваженнях на проект статей ряд урядів вказали на те, що підстава для атрибуції відповідальності має бути достатньо широкою, щоб держави не могли уникати відповідальності, спираючись на формальне визначення своїх органів.

Власне визначення тією чи іншою державою державного органу не може бути показовим критерієм для встановлення того, що є державним органом, і

концепція державного органу для цілей атрибуції зумовлюється принципами саме міжнародного права, адже неприпустимим є ухилення від міжнародної відповідальності шляхом посилення на внутрішнє законодавство, що визнає чи не визнає певне утворення як державний орган.

2. Міжнародна відповідальність держави за поведінку законодавчих органів

За своїм становищем законодавчі органи нічим не відрізняються від інших органів держави. На думку постійної палати міжнародного правосуддя «національні закони є одним із видів діяльності держав і виражають їх волю так само, як це відбувається з судовими рішеннями або заходами виконавчих органів». Прийняття будь-якого закону може відповідати, а може і суперечити міжнародному праву, і в останньому випадку держава несе міжнародну відповідальність. У своєму рішенні арбітраж, утворений для розгляду справи *Electrabel S. A. v. Republic of Hungary* (2012) визначив, що «немає сумнівів у тому, що дії парламенту Угорщини повинні присвоюватися Угорській Державі відповідно до статті 4 статей КМП...» .

Підкреслюючи загальновизнаність принципу відповідальності держави за протиправну поведінку законодавчих органів, слід виокремити два основні випадки, коли держава несе відповідальність:

по-перше, за прийняття законів, що суперечать загальновизнаним нормам міжнародного права, і

по-друге, у разі не вчинення певних законодавчих дій, необхідних для виконання її міжнародних зобов'язань (неприйняття, неанулювання, незмінення закону).

Ще на Гаазькій конференції з кодифікації міжнародного права 1930 р. були прийняті статті, в яких йшлося про те, що відповідальність має місце, якщо шкода впливає «як з того факту, що держава ухвалила законодавчі постанови, несумісні з її міжнародними зобов'язаннями, так і з того факту, що держава не прийняла законодавчих постанов, необхідних для виконання

цих зобов'язань».

Постійна палата міжнародного правосуддя дійшла також «само собою зрозумілого» висновку про те, що «держава, яка прийняла на себе чинні міжнародні зобов'язання, неодмінно має внести відповідні поправки в своє внутрішнє законодавство, з тим щоб забезпечити виконання цих міжнародних зобов'язань». А це означає, що держава покладає на себе міжнародну відповідальність «як з результаті видання законів, несумісних зі своїми міжнародними зобов'язаннями, так і внаслідок відсутності законодавчих актів, необхідних для виконання таких зобов'язань».

3. Міжнародна відповідальність держави за поведінку виконавчих органів

Більшість дій, що стають підставою для відповідальності, виходить від виконавчої влади, яка забезпечує найбільш пряме здійснення державної влади. Немає сумнівів, що права і свободи людини в основному порушуються – і про це чітко свідчить величезний потік індивідуальних (в тому числі і міждержавних) скарг, що надходять у міждержавні правозахисні інституції, – різними актами виконавчих структур держави. Справа в тому, що це саме та гілка державної влади, яка, виходячи із свого функціонального призначення у механізмі держави, найбільш часто застосовує законодавство, і, відповідно, здійснює найрізноманітніші види діяльності, повсякденно стикаючись з індивідами».

Юриспруденція Страсбурзьких органів наочно ілюструє ситуацію стосовно того, що порушення прав людини у більшій мірі є наслідком не самого закону, а конкретного заходу чи рішення, прийнятого відповідним органом чи посадовою особою на виконання даного закону. Так, Європейська Комісія і Європейський суд з прав людини у різні роки розглядали заяви, що стосувалися адміністративного затримання, урядових декретів про обов'язкове вивчення певних предметів у школах, дозволу на експропріацію та заборону на ведення будівничих робіт, перехоплення

поштових та телефонних комунікацій поштовими службами на підставі регулюючих цю сферу законодавчих положень тощо.

Особливе значення при розгляді питання про відповідальність держави за поведінку виконавчих органів відводиться діяльності органів зовнішніх зносин, які є офіційними представниками держави в міжнародних відносинах і внаслідок реалізації власних функцій можуть спричиняти порушення міжнародних зобов'язань держави, що тягне за собою настання міжнародної відповідальності держави (наприклад, порушення дипломатичними працівниками законів і звичаїв країни перебування).

4. Міжнародна відповідальність держави за поведінку судових органів

Відповідальність держави за дії її судів, знаходила визнання не без зусиль. Небажання держав дозволити поширення на судову владу правила про те, що держава несе відповідальність за дії усіх своїх органів, обґрунтовувалося посиланням на основоположні принципи судової організації, що особливо помітно в арбітражних рішеннях, що виносилися в XIX столітті. Дипломатичній практиці відомо немало випадків, коли держава посилалася на незалежність судової влади для того, щоб уникнути відповідальності за її поведінку.

Надалі практика стала дотримуватися правила: «Рішення, винесене судовою владою, є дією органу держави». Визнання іншого положення означало б зняття з держави відповідальності за поведінку важливої галузі її влади. Відповідно до принципу міжнародної відповідальності держава не може посилатися на своє внутрішнє право для того, щоб уникнути відповідальності за міжнародним правом. У міжнародних відносинах держава виступає як єдиний суб'єкт і несе відповідальність за діяльність усіх своїх органів.

Положення про те, що держава не може зняти з себе міжнародно-правову відповідальність, посилаючись на своє внутрішньодержавне право, є

одним із основних постулатів у міжнародному праві. У статтях, прийнятих Третьою комісією на Гаазькій конференції з кодифікації міжнародного права, говориться, що держава не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на своє внутрішнє право. Цей принцип зафіксований і в ряді кодифікаційних проектів, наприклад, в Гарвардському проекті 1929 р.

З метою притягнення до міжнародної відповідальності, державі атрибується така поведінка її судових органів: по-перше, діяння, що визначаються як «відмова в правосудді» («denial of justice»). Доктрина та практика міжнародного права неоднозначно розуміють цю формулу. Вирізняють широке (*lato sensu*) та вузьке (*stricto sensu*) тлумачення терміна «відмова у правосудді». У широкому сенсі під «denial of justice» розуміють будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення міжнародно-правового зобов'язання держави. У вузькому розумінні – відмову судів розглядати справу або виносити рішення та затягування винесення рішення у справі, що становить порушення взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань держави; по-друге, прийняття рішення, яким порушуються міжнародно-правові зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя.

5. Міжнародна відповідальність держави за поведінку органів, наданих у розпорядження держави іншою державою

У міжнародній практиці зустрічаються випадки, коли органи держави фактично надаються в розпорядження іншої держави, з тим щоб вони могли тимчасово діяти в інтересах і під керівництвом цієї держави. За таких умов орган, який спочатку був органом однієї держави, діє виключно в інтересах і від імені іншої держави, і його поведінка атрибується лише останній державі. В ст. 6 Статей проголошується, що поведінка органу, наданого в розпорядження держави іншою державою, розглядається як діяння першої держави за міжнародним правом, якщо цей орган діє з метою реалізації

елементів державної влади тієї держави, в розпорядження якої він наданий.

Словами «наданого в розпорядження» у статті 6 оговорюється істотно важлива умова атрибуції за міжнародним правом поведінки відповідного органу приймаючій, а не направляючій державі. Поняття органу, «наданого в розпорядження» приймаючої держави, є спеціальним поняттям, яке передбачає, що цей орган діє за згодою, від імені та в цілях приймаючої держави. Він не тільки повинен бути призначений для виконання функцій, що належать до відання держави, в розпорядження якої він наданий, але і повинен діяти при виконанні цих функцій як одна зі складових апарату цієї держави і під її винятковим управлінням і контролем, а не згідно з вказівками направляючої держави.

Стаття 6 Статей не стосується випадків звичайного міждержавного співробітництва в рамках того чи іншого міжнародного договору або на іншій підставі.

Прикладами органів, які можуть підпадати під поняття державного органу, «наданого в розпорядження» іншої держави, можуть бути підрозділи медичної служби або інші підрозділи, передані під управління інших країн для надання допомоги в боротьбі з епідеміями або стихійними лихами, або судді, призначувані в конкретних випадках для виконання функцій судових органів інших держав.

6. Атрибуція державі діянь державних органів, вчинених з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*)

У міжнародному праві склалося правило, відповідно до якого поведінка державних органів чи утворень, та органів, уповноважених здійснювати елементи державної влади та діючих в своїй офіційній якості, вважається поведінкою держави, навіть якщо цей орган або утворення перевищили свої повноваження або порушили вказівки. Правило про атрибуцію державі «несанкціонованих діянь або діянь *ultra vires* державних органів або утворень» передбачено у ст. 7 Статей про відповідальність держав за

міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Питання про те, чи можна вважати діями держави, що породжують її міжнародно-правову відповідальність, дії її органів і посадових осіб, що діяли поза рамками їх компетенції (*ultra vires*) спричинило великі спори і дискусії в науці міжнародного права. Цьому питанню присвячені достатньо крупні дослідження А. Фрімена (A. Freeman), Т. Мерона (Th. Meron), Ж.-П. Кенедека (J.-P. Queneudec).

Аналізований принцип спростовує нормативістську концепцію ставлення у вину, за якою ставлення у вину можливе лише тоді, коли ця дія спеціально передбачена нормативним порядком, і загалом покликаний сприяти посиленню контролю держави за функціонуванням своїх органів, присіканню спроб держав-делінквентів виправдати протиправну поведінку та ухилитися від міжнародної відповідальності з посиланням на діяння органів *ultra vires* або на діяння, вчинені із порушенням повноважень.

Для притягнення держави до міжнародної відповідальності на підставі ст. 7 Статей необхідним є ретельний аналіз кожного випадку для встановлення на практиці відмінностей між діями, що не погоджені, але виконані в рамках офіційної діяльності, та приватною поведінкою відповідних осіб та утворень. Питання полягає в тому, чи стосуються такі дії офіційних функцій органу, чи мають вигляд актів офіційної функції (*actes de fonction*), чи мають «видимість державного акта», чи вчинені «завдяки засобам, наданим у розпорядження агента державою».

Тема 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ПОВЕДІНКУ НЕДЕРЖАВНИХ АКТОРІВ

Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних

органів, уповноважених здійснювати елементи державної влади. Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади.

Дотримання стандартів «загального контролю» (*«overall control»*) та «ефективного контролю» (*«effective control»*) в контексті питання про міжнародну відповідальність держави за поведінку, вчинену під її контролем або керівництвом. Міжнародна відповідальність держави за поведінку повстанських чи інших рухів. Міжнародна відповідальність держави за поведінку, що визнається і приймається державою як власна.

Особливості міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку з державою.

Основний зміст

1. Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних органів, уповноважених здійснювати елементи державної влади

У сучасному житті держав досить поширеною є практика, коли недержавні або «напівдержавні» органи здійснюють певні повноваження державної влади. Нерідко колишні державні компанії після їх приватизації зберігають деякі регулюючі функції, наприклад, в галузі енергетики і транспорту.

Початок атрибуції поведінки вказаних осіб і утворень державі було покладено давно. Відповідаючи на питання, направлені підготовчим комітетом Конференції з кодифікації 1930 р., ряд урядів виступили за атрибуцію державі поведінки вказаних осіб або органів. Уряд Німеччини, наприклад, заявив, що: «Принципи, що регулюють відповідальність держави за дії її органів, однаковою мірою застосовні і в тому випадку, коли державні функції, наприклад, функції поліції в тому чи іншому районі, здійснюються якими-небудь суб'єктами в силу делегованих їм повноважень. З точки зору міжнародного права неважливо, чи виконує держава поліцейські функції в даному районі силами своєї власної поліції або із залученням, більшою чи

меншою мірою, автономних структур».

Статті про відповідальність держав 2001 р. містять таке формулювання розгляданого правила: «поведінка особи або утворення, яка не є органом держави відповідно до ст. 4, але уповноваженого правом цієї держави здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, за умови що в даному випадку ця особа або утворення діє в цій якості».

Стаття 5 стосується атрибуції державі поведінки органів, які не є органами держави за змістом статті 4, але тим не менш уповноважені здійснювати державну владу. Стаття враховує все більш поширюваний феномен напівдержавних органів, що здійснюють елементи державної влади замість державних органів, а також випадки, коли приватизовані державні корпорації зберігають певні державні або регулюючі функції.

Окрему увагу слід приділити терміну «уповноваження». Дане поняття можна розуміти у широкому і вузькому значеннях. Вузьке розуміння передбачає наявність спеціального закону держави, що надає державні повноваження особі. У широкому значенні категорія «уповноваження» означає право державного органу відповідно до законодавства делегувати свої функції певним утворенням. Так, наприклад, у випадках приватних тюрем, згадуваних у коментарях, було прийнято спеціальне законодавство, що забезпечує управління в'язницею приватними утвореннями на контрактній основі.

2. Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади

У міжнародному праві передбачені виняткові за своїм характером випадки здійснення елементів державної влади особою або групою осіб за відсутності офіційної влади і без будь-яких повноважень на це. За такої ситуації зв'язок приватних осіб, які здійснюють елементи влади, з державою

найменш відчутний.

Стаття 9 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містить такі положення: поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа чи група осіб фактично здійснює елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади і в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади.

На винятковий характер обставин, що розглядаються в цій статті, вказують слова «в умовах, що вимагають». Подібні ситуації виникають лише зрідка, наприклад під час революцій, збройних конфліктів або іноземної окупації, коли звичайні владні структури розпадаються, руйнуються, придушуються або втрачають на час здатність діяти. Такі випадки можливі також в умовах, коли законні владні структури тільки відновлюються, наприклад після іноземної окупації.

Можливість атрибуції державі поведінки за ст. 9 обумовлюються трьома умовами: по-перше, ця поведінка повинна бути ефективно пов'язана із здійсненням елементів державної влади; по-друге, вона має здійснюватися за відсутності або при неспроможності офіційної влади; по-третє, вона повинна мати місце в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади.

Що стосується першої умови, то особа або група осіб повинні виконувати державні функції, нехай навіть з власної ініціативи. У цьому зв'язку слід зазначити, що характеру виконуваної діяльності надається більше значення, ніж наявності формального зв'язку між діючими особами та апаратом держави [323, с. 49]. Тобто поведінка повинна стосуватися виключно державних функцій.

Розглядаючи другу умову слід мати на увазі, що вираз «за відсутності або при неспроможності» охоплює два випадки:

- а) повний розпад державного управління (*total collapse of the State apparatus*);
- б) часткова нездатність державної влади здійснювати свої функції. Це

може стосуватися окремої сфери управління або частини державної території.

Згідно третьої умови атрибуції поведінки відповідно до статті 9 обставини повинні вимагати здійснення елементів державної влади приватними особами.

Це конститутивний елемент статті 9. У той час, як поведінка повинна мати відношення до державної влади і здійснюватись за відсутності або при неспроможності відповідних державних органів, така поведінка має заповнити вакуум, а не «фантазію» виконавців, - тобто повинна бути справжньою необхідністю для здійснення державної влади в той момент.

3. Дотримання стандартів «загального контролю» (*«overall control»*) та «ефективного контролю» (*«effective control»*) в контексті питання про міжнародну відповідальність держави за поведінку, вчинену під її контролем або керівництвом

У міжнародному праві одним із особливих випадків атрибуції державі поведінки приватних осіб є вчинення діяння під керівництвом або контролем держави. Відповідно до ст. 8 Статей, поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками (*instructions*) або під керівництвом (*direction*) або контролем (*control*) цієї держави при здійсненні такої поведінки. В даному випадку йдеться про фактичний зв'язок держави і оскаржуваної поведінки.

У своєму консультативному висновку з питання про відповідальність та зобов'язання держав, які поручилися за фізичних та юридичних осіб щодо їх діяльності в Районі 2011 р. (*«Responsibilities and obligations of states sponsoring persons and entities with respect to activities in the area»*), Камера зі спорів, що стосуються морського дна, послалася на коментар до статті 8 у підтримку твердження про те, що, «хоча вважається нерозумним покладати на державу відповідальність за кожне порушення, вчинене особами, які

перебувають під її юрисдикцією, було б в рівній мірі неприйнятно покладатися лише на застосування принципу, згідно з яким поведінка приватних осіб або утворень не атрибутується державі відповідно до міжнародного права».

Стаття 8 Статей про відповідальність держав говорить про такі стандарти для атрибуції приватної поведінки державі: діяння відповідно до вказівок держави, діяння під керівництвом держави, діяння під контролем держави.

У коментарі до Статей 2001 р. йде роз'яснення, що стаття 8 стосується двох випадків. Перший пов'язаний з поведінкою приватних осіб, що діють при вчиненні протиправного діяння за *вказівками* держави. Другий випадок носить більш загальний характер і пов'язаний з поведінкою приватних осіб, що діють під *керівництвом* або *контролем* держави. Враховуючи важливу роль, яку відіграє в міжнародному праві принцип ефективності, в обох випадках необхідно враховувати існування реального зв'язку між особою або групою, що вчиняє те чи інше діяння, і апаратом держави.

4. Міжнародна відповідальність держави за поведінку повстанських чи інших рухів

Стаття 10 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. присвячена особливому випадку атрибуції державі поведінки недержавних суб'єктів, а саме поведінки повстанського чи іншого руху, який згодом стає новим урядом держави або якому вдається створити нову державу.

Так, у міжнародній практиці виникають ситуації, коли певні групи виступають за створення нової урядової влади або держави. Ці групи можуть організувати революцію, яка досягає або не досягає успіху. Серед прикладів можна назвати дії контра в Нікарагуа (1984), вартових Ісламської революції в Ірані (1979), Африканського національного Конгресу під час режиму апартеїду в Південній Африці (1960-1994), Національно-патріотичного

Фронту Ліберії (НПФЛ) 1989-2003) та ін.

В таких випадках виникає питання: «Чи повинна держава нести міжнародну відповідальність за протиправну поведінку повстанських чи інших рухів»? Сьогодні є загальновизнаною міжнародно-правова норма, згідно з якою державі не може бути атрибутовано поведінку повстанського руху, що веде боротьбу проти існуючої влади. Заснована ця норма на тому, що повстанські чи інші рухи незалежні від влади держави.

У коментарі до Статей про відповідальність держав 2001 р. Комісія міжнародного права роз'яснює, що спочатку поведінка учасників повстанських рухів є лише поведінкою приватних осіб. Її можна прирівняти до поведінки осіб або груп, що беруть участь у заворушеннях або масових демонстраціях, і вона також не може бути атрибутована державі. Після того як на практиці виникає організований рух, його поведінка в ще меншому ступені може бути атрибутована державі, яка не буде в змозі здійснювати реального контролю над його діяльністю. Загальний принцип, що стосується поведінки таких рухів у процесі триваючої боротьби з існуючою владою, полягає в тому, що за міжнародним правом вона не може бути атрибутована державі. Іншими словами, дії повстанських рухів, що не досягли перемоги, не можуть бути атрибутовані державі, за винятком випадків, передбачених якою-небудь іншою статтею глави II, наприклад, при особливих обставинах, передбачених ст. 9.

На відміну від цього, у тих випадках, коли рух досягає своїх цілей і або стає новим урядом держави, або створює нову державу на частині території раніше існуючої держави або на території під її управлінням, було б неприродним, якби новий режим або нова держава могли уникнути відповідальності за свою колишню поведінку. У цих виняткових обставинах стаття 10 передбачає атрибуцію державі поведінки повстанського чи іншого руху, що здобув перемогу. Основу для атрибуції державі поведінки повстанського чи іншого руху, що здобув перемогу за міжнародним правом становить наступність між рухом і створеним згодом урядом. Таким чином,

поняття «поведінка» стосується тільки поведінки руху як такого, а не індивідуальних діянь учасників даного руху, що діють в їх власній якості.

5. Міжнародна відповідальність держави за поведінку, що визнається і приймається державою як власна

Статтею 11 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння закріплюється: «Поведінка, яка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і в тій мірі в якій ця держава визнає і приймає дану поведінку як власну».

Таким чином, як і стаття 10, стаття 11 ґрунтується на тому принципі, що суто приватна поведінка не може бути як така атрибутована державі. Проте в ній визнається «тим не менш», що поведінка вважається діянням держави, «якщо і в тій мірі в якій ця держава визнає і приймає дану поведінку як власну».

У статті 11 ключове значення належить формулі «визнає і приймає». Насамперед, йдеться про дії, які вчиняються після того, як відповідна поведінка мала місце. Якщо ж визнання і прийняття було обіцяно заздалегідь, то це швидше відносилось б до надання допомоги та сприяння в здійсненні правопорушення, тобто мова йшла б про застосування ст. 16 Статей про відповідальність держави «Допомога або сприяння щодо міжнародно-протиправного діяння».

Фраза «визнає і приймає дану поведінку як власну» покликана провести різницю між випадками визнання і прийняття і випадками простої підтримки або схвалення.

Вираз «якщо і в тій мірі, в якій» покликаний передати ряд ідей. По-перше, поведінка, зокрема, приватних осіб, груп або утворень не може бути атрибутована державі інакше, як на підставі будь-якої іншої статті глави II або в силу визнання і прийняття цієї поведінки державою. По-друге, держава може визнати або прийняти поведінку тільки в певній мірі. Іншими словами,

держава може вирішити визнати і прийняти тільки частину даної поведінки. Держава може вибірково визначити ті діяння недержавних суб'єктів, які вона хоче прийняти, і не потрібно виходити з принципу «все або нічого». По-третє, акт визнання та прийняття, незалежно від того, приймає він словесну форму або форму поведінки, повинен бути ясним і недвозначним

6. Особливості міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку з державою

Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. загалом не порушують проблему атрибуції державі поведінки приватних осіб. Окремі випадки відповідальності держави за протиправну поведінку приватних суб'єктів розглядаються в статтях, що стосуються поведінки осіб, які здійснюють елементи державної влади (ст. 5), поведінки осіб під керівництвом або контролем держави (ст. 8), поведінки осіб, які здійснюють елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади (ст. 9); поведінки повстанських чи інших рухів при створенні ними нового уряду держави або нової держави (ст. 10); поведінки, яка визнається і приймається державою як власна (ст. 11). У зазначених особливих випадках, поведінка приватних осіб або утворень атрибутується державі і, відповідно, розглядається як власна поведінка держави.

На перший погляд можна вважати, що існуючі правила достатньо захищають закріплені на міжнародному рівні права та інтереси держав та індивідів від порушень, вчинених недержавними (приватними) акторами. Тим не менш, цього не достатньо для гарантування повного та всебічного захисту вказаних цінностей відповідно до міжнародного права.

Безсумнівно, приватні особи, які не наділені у жодній мірі якостями органу держави, здатні своїми діями порушувати права іншої держави, гарантовані на міжнародному рівні. У літературі наводяться різні приклади діянь такого роду. П. М. Куріс серед них називає посягання на честь та

гідність іноземної держави, образу прапора, організацію збройних загонів на підтримку заколотів чи підривної діяльності, посягання проти представників іноземної держави.

У коментарі до Статей 2001 р. роз'яснюється, що держава може нести відповідальність за наслідки поведінки приватних суб'єктів, якщо вона не вжила необхідних заходів для запобігання негативним наслідкам. З цього випливає, що державі можуть бути поставлені у вину діяння її власних органів, що виражаються в неприйнятті ними належних заходів з припинення самочинних протиправних акцій індивідів і юридичних осіб.

Тема 6. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ТА КВАЗІСУДОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ

Огляд практики міжнародних арбітражів щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Огляд практики міжнародних комітетів з прав людини ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Огляд практики Міжнародного суду ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Огляд практики Міжамериканського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Основний зміст

1. Огляд практики міжнародних арбітражів щодо міжнародно-правової відповідальності держав

Класичні приклади арбітражних рішень із посиланням на стандарт *due diligence* на початку XX ст. були пов'язані з правом дипломатичного захисту і діями або бездіяльністю держави у випадках завдання шкоди іноземцям.

На початку 1920-х років XX ст. була створена Генеральна Комісія з розгляду взаємних претензій між США і Мексикою, яка розглянула ряд справ, пов'язаних із застосуванням правила, відповідно до якого держава повинна діяти з належним старанням у виконанні її зобов'язань щодо захисту, затримання і покарання у випадках завдання шкоди іноземним громадянам недержавними акторами.

Справа *Janes (U.S.A. v. United Mexican States) (1926)*] може озглядатися як прототип більше сорока справ такого роду, поданих в комісію, які ґрунтуються на нездійсненні владою Мексики ефективного переслідування, затримання, засудження чи покарання за вчинення вбивств громадян Америки у Мексиці. Р. П. Барнідж (*R. P. Barnidge*) зазначає, що у цьому арбітражному рішенні Генеральна Комісія з розгляду претензій торкнулася питання зобов'язань держав відповідно до міжнародного права затримувати осіб, які завдали шкоди іноземним громадянам і надала теоретичне роз'яснення стосовно відмінності між шкодою, заподіяною недержавними суб'єктами і шкодою, заподіяною державою.

У даній справі громадянин США Джейнс, управляючий гірничодобувною компанією в Мексиці, влітку 1918 р. був застрелений мексиканцем Педро Карбаджалом, який працював на ту ж компанію. Місцева поліція, хоча і була повідомлена про стрілянину протягом декількох хвилин, затрималася приблизно на півгодини, поки розпочала пошук Карбаджала, який втік до каньйону. Пошук не дав результатів, так само як і аналогічний пошук наступного дня. Згідно з доказами Карбаджал ховався в сусідньому ранчо протягом тижня і повертався в Ел-Тігре, місто стрілянини, два рази протягом того ж тижня. Мексиканська влада не взяла до уваги інформацію, що Карбаджал знаходився за сімдесят п'ять миль від Ель-Тігре, поки гірничодобувна компанія не запропонувала нагороду за захоплення Карбаджала, і коли нарешті почали шукати Карбаджала, його не змогли знайти.

Генеральна Комісія з розгляду претензій зазначила, що «явна відмова з

боку мексиканської влади здійснити швидкі та ефективні дії щодо затримання убивці дають підстави присудити відшкодування». Таким чином, було встановлено, що Мексика порушила свої зобов'язання щодо затримання осіб, які заподіяли шкоду іноземним громадянам. Комісія встановила, що підставою для відповідальності Мексики стала її відмова «вжити належних заходів щодо затримання і покарання вбивці».

2. Огляд практики міжнародних комітетів з прав людини ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав

Значна кількість міжнародних угод з прав людини стали основою створення і функціонування міжнародних органів, що складаються з незалежних експертів, які отримали назву «договірні органи з прав людини», які покликані здійснювати міжнародний моніторинг щодо виконання державами-учасницями зобов'язань на основі відповідних міжнародних конвенцій про права людини. За висловлюванням Верховного комісару ООН з прав людини пані Н. Піллей, «створення договірних органів з прав людини та розвиток їх системи - одне з найбільших досягнень міжнародного співтовариства в області заохочення та захисту прав людини».

Практика Комітету з прав людини ООН вказує на існування зобов'язань гарантувати здійснення прав людини, закріплених в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права для кожної людини у межах юрисдикції держави, які повинні забезпечити певну поведінку з боку як державних так і приватних акторів. В. В. Мицик наголошує на тому, що Комітет ООН з прав людини «не є судовою установою, його рішення не є юридично обов'язковим для сторін, він не має можливості застосувати санкції до порушників, а має переконувати держави змінювати їх закони та адміністративну практику. Проте моральні та політичні зобов'язання цього найавторитетнішого органу в галузі захисту прав людини досить часто мають таку ж вагу, як і рішення міжнародних судових установ».

У справі *Delgado Paez v. Colombia* (1990) порушувалося питання про

незабезпечення державою-учасницею безпеки прихильника «теології звільнення» і невжиття заходів з недопущення стосовно нього дискримінації. Комітет зазначив, що держави-учасниці взяли на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в Пакті. Не може бути й мови про те, щоб з точки зору права держави могли ігнорувати очевидні загрози для життя осіб, що перебувають під їх юрисдикцією, тому що ці особи не арештовані або не містяться під вартою. Держави-учасниці зобов'язані вживати розумні і відповідні заходи для їх захисту. Тлумачення статті 9 як нібито такої, що дозволяє державі-учасниці ігнорувати загрози особистій безпеці людей, що не утримуються під вартою і знаходяться під юрисдикцією цієї держави, зробило б гарантії, що надаються Пактом, абсолютно неефективними. Тому Комітет ухвалив, що Колумбія порушила статтю 9 (1), не забезпечивши заявника ефективним захистом.

3. Огляд практики Міжнародного суду ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав

Ряд рішень Міжнародного суду ООН, що стосуються питань міжнародної відповідальності держав:

Справа про протоку Корфу 1949 р.

Відшкодування за шкоду, понесену на службі ООН 1949 р.

Справа про англо-іранську нафтову компанію, 1952 р.

Справа про Компанію «Барселона трекш», 1970 р.

Справа, що стосується дипломатичного і консульського персоналу США в Тегерані, 1980 р.

Справа, що стосується проекту Габчіково-Надьмарош 1997 р.

Справа, що стосується правомірності застосування сили (Югославія проти США) 1999 р.

Справа Лагранд (Німеччина проти США), 2001 р. та ін.

У практиці Міжнародного суду ООН однією з ілюстративних є справа

United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Hostages) case (1980).

Радикально налаштовані студенти-ісламісти, які називали себе «учнями Хомейні», під приводом того, що дипломатична місія є «гніздом шпигунства і змов проти Ірану», взяли штурмом будівлю посольства США, роззброїли охорону і захопили в полон працівників посольства.

У першій частині справи вказувалося, що незважаючи на те, що первинні дії за вторгнення до посольства США не могли бути атрибутовані Ірану, ця держава була визнана Судом відповідальною за те, що не змогла виконати своє зобов'язання із забезпечення недоторканості дипломатичного представництва, передбаченого Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р. Суд підкреслив особливо серйозний характер даної справи, обумовлений тією обставиною, що йдеться зовсім не про які-небудь приватні особи чи групи, які абсолютно не зважають на недоторканність посольства, а про сам уряд держави, при якому акредитовано згадане представництво.

4. Огляд практики Міжамериканського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав

Справа *Velasquez Rodriguez v. Honduras* (1988) наочно демонструє застосування правила атрибуції державі поведінки її органів у зв'язку з протиправною діяльністю приватних осіб. Міжамериканський суд з прав людини у цій справі встановив, що, протиправне діяння, що порушує права людини і спочатку безпосередньо не було вчинене з вини держави може призвести до міжнародної відповідальності держави, але не внаслідок самого діяння, а через відсутність належного старання (*due diligence*): «Порушення прав, визнаних у Конвенції, вчинене в результаті дій державного органу або осіб, які використовують своє посадове становище, ставиться за провину державі. Проте, цим не визначені ні всі обставини, за яких держава зобов'язана вживати заходів щодо попередження,

розслідування та покарання порушень прав людини, ні всі випадки, в яких держава може бути визнана відповідальною за порушення цих прав. Незаконні дії, які порушують права людини та які спочатку не можуть бути безпосередньо поставлені у вину державі (наприклад, якщо дія вчинена приватною особою або особою, яка не може бути ідентифікована) можуть тягти за собою міжнародну відповідальність держави, не в результаті самого акта, але через відсутність належної обачності в цілях запобігання порушень або реагування на них відповідно до вимог Конвенції».

Суд дійшов висновку, що держави зобов'язані організовувати державні структури таким чином, щоб вони були в змозі юридично забезпечувати користування правами людини. Зокрема, вони повинні забезпечувати запобігання, розслідування та покарання за випадки порушень прав людини і надавати максимально можливе відшкодування за заподіяну шкоду. Прийняття одних тільки законодавчих заходів, на думку Суду, для цього недостатньо. Крім цього, державні органи повинні своїми активними діями забезпечувати ефективне здійснення передбачених у Конвенції прав. У розглянутому випадку невжиття необхідних заходів владою Гондурасу щодо розслідування і кримінального переслідування було розцінено як порушення державою зобов'язання діяти сумлінно і з розумною обачністю.

У справі *Maritza Uirutia v. Guatemala* (2003) держава стверджувала, що не було ніяких прямих доказів того, що її представники несуть відповідальність за порушення, вчинені щодо жертв. Однак суд вказав, що для встановлення того, чи мало місце порушення Конвенційних прав, не треба визначати, чи порушують діяння внутрішнє кримінальне право, вину авторів або їх наміри, та не потрібно визначати індивідуально агентів, які пов'язані з порушенням. Деякі положення Американської конвенції, а саме, пункти 4, 5, і 6 статті 7 «встановлюють зобов'язання позитивного характеру, які накладають певні вимоги на агентів держав і третіх осіб, які діють узгоджено і відповідають за проведення затримань».

Загалом міжамериканська система захисту прав людини розробила ряд

важливих елементів, що стосуються зобов'язань держав-учасників в рамках Американської конвенції, і мають значення для розвитку концепції атрибуції протиправної поведінки державі: 1) наявність загального зобов'язання запобігати порушенням прав людини з боку як державних, так і приватних агентів; 2) наявність зобов'язання проводити розслідування за власною ініціативою, судове переслідування та покарання і забезпечення компенсації жертвам; 3) порушення прав людини повинне визнаватися поза законом на національному рівні; 4) існування позитивних зобов'язань держав, передбачених Міжамериканською конвенцією з прав людини.

5. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав

Загальновідомим і безперечним є факт, що ядром європейської правозахисної системи виступає Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. у поєднанні зі спеціально створеним і унікальним контрольним механізмом у вигляді Європейського суду з прав людини (Суд).

Суд розробив досить обширне прецедентне право для боротьби з порушеннями ст. 2, вчиненими недержавними акторами. Висновки, зроблені щодо даної статті можуть бути застосовані *mutatis mutandis* щодо позитивних зобов'язань, які належать до інших частин Конвенції.

у справі *Mastromatteo vs. Italy* (2002), що стосувалася вбивства А. Мастроматтео (А. Mastromatteo) грабіжниками банку, Суд визначив, що Італія не несе відповідальності відповідно до вітчизняного і міжнародного права, бо вона діяла з належною ретельністю і прийняла належні заходи, які були в її розпорядженні, щоб запобігти вчиненому злочину.

Позитивні зобов'язання держави неодноразово ставали предметом розгляду Суду стосовно порушення статті 3 Конвенції, яка втілює одну із фундаментальних цінностей демократичного суспільства - захищати фізичну недоторканість особи, в тому числі від заподіяння болю, що призводить до

сильних фізичних, а також душевних страждань.

Відповідь на питання, що саме являє собою «катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження чи покарання», залежить від обставин справи. Однак існують стандартні підходи, визначені у справі *Ireland v. UK* (1978). Так, катування було визначене як «нелюдське поводження, яке здійснюється навмисно і призводить до надмірних та тяжких страждань. Нелюдське поводження чи покарання – це спричинення сильних фізичних та душевних страждань. Таке, що принижує гідність, поводження – це знущання, які мають викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність, та, по можливості, зламати її фізичний і моральний опір». Розглядаючи справу Ірландія проти Сполученого Королівства було відмічено, що для констатації порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, неналежне поводження повинне досягнути мінімального рівня жорстокості. Але оцінка цього мінімуму носить відносний характер, оскільки залежить від «сукупності обставин справи, таких як тривалість поводження, його психічні та фізичні наслідки, а у деяких випадках – статі, віку та стану здоров'я жертви.

Звертаючись до ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя), варто сказати, що з відносно незначного застосування в судовій практиці відповідно до цієї статті, де існує дискретне зобов'язання «поваги» («respect»), воно поширилося щодо інших статей Конвенції і в даний час є звичайним явищем у випадках, передбачених багатьма статтями Конвенції. Прикладами перших «основоположних» справ щодо позитивних зобов'язань за ст. 8 були справи *Marckx v Belgium* (1979), *X and Y v Netherlands* (1985).

Досить легко простежити, що є дуже мало сфер життя, над якими б Конвенція не здійснювала функцію регулювання. Аналогічні приклади можна знайти в інших статтях Конвенції, таких як ст. 9, де держави все частіше розглядається як такі, що здійснюють загальну регуляторну функцію і вивчається питання здійснення контролю державою у світлі цінностей

Конвенції. Наприклад, справи *Serif v Greece* (1999), *Metropolitan Church of Bessarabia v Moldova* (2001). Положення про відповідальність держав за дії приватних осіб підтверджується судовою практикою і щодо ст. 11 Конвенції (*Young, James and Webster v. the United Kingdom* (1981), ст. 14 (*Opuz v. Turkey*) (2009) та ін.

Розвиток міжнародної практики свідчить, що держави проявлять все більшу готовність нести відповідальність за дії приватних осіб, які порушують міжнародно-визнані права та свободи. Цій тенденції сприяє розвиток міжнародно-правових механізмів захисту прав людини. Зокрема, концепція позитивних зобов'язань держав надає органам контролю і судам важливі повноваження вимагати певної поведінки від держав, що сприяє ефективному здійсненню цілого ряду прав та свобод, адже їх реалізація залежить не тільки від виконання державою своїх зобов'язань із невтручання, але може також вимагати прийняття низки позитивних заходів щодо захисту навіть в області міжособистісних відносин.

Тема 7. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Міжнародні організації як суб'єкти міжнародно-правової відповідальності.

Кодифікація норм про міжнародно-правову відповідальність міжнародних міжурядових організацій.

Підстави та зміст міжнародно-правової відповідальності міжнародних міжурядових організацій.

Відповідальність міжнародної організації в зв'язку з діянням держави або іншої міжнародної організації

Основний зміст

1. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародно-правової відповідальності

Сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним розширенням сфер взаємодії держав. Цей факт обумовлений багатьма причинами, починаючи від постійного науково-технічного розвитку цивілізації в різних сферах, закінчуючи зростаючими проблемами в сфері екологічної безпеки, а також необхідністю підтримання миру на планеті. Міжнародні організації відіграють особливу роль в обговоренні та вирішенні найбільш складних питань міжнародного життя, що викликало необхідність виникнення в міжнародному праві окремої галузі - права міжнародних організацій. Міжнародні організації є провідною інституційною формою співробітництва держав і виступають у ролі основного організатора міждержавного спілкування.

В сучасному своєму розумінні міжнародні організації як правовий феномен виникли в кінці XIX - початку XX століть, коли потреби світового розвитку обумовили необхідність створення постійно діючих колективних міждержавних органів. З появою міжнародних організацій виникла низка теоретичних та практичних проблем, однією з яких є проблема відповідальності міжнародних організацій. Варто відзначити, що відповідальність належить до числа фундаментальних категорій міжнародно-правової науки. «Для того, щоб функціонування міжнародних організацій було більш ефективним і безпечним для всіх учасників правовідносин, необхідна всебічна розробка питань відповідальності міжнародних організацій на практиці і в доктрині». Таким чином, до завдань міжнародного права входить не тільки встановлення правил поведінки міжнародних організацій, але й вироблення норм і принципів, що гарантують дотримання цих правил. Одним із важливих міжнародно-правових інструментів є міжнародна відповідальність міжнародних організацій за порушення їх міжнародних зобов'язань, а також за шкідливі наслідки дій, не заборонених

міжнародним правом.

На практиці склалися певні норми, пов'язані з відповідальністю міжнародних організацій перед своїми посадовими особами і службовцями. Вона також може нести відповідальність перед державами, що є чи не є її членами, за неправомірне діяння органів цієї організації, наприклад за збиток, нанесений у результаті її військових чи політичних дій. Відповідальність міжнародних організацій виникає з порушення ними міжнародних зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел права. Це передбачається за Договором про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.; Конвенцією про міжнародну відповідальність за збиток, заподіяний космічними об'єктами 1972 р.

У випадку матеріальної відповідальності міжнародних організацій треба мати на увазі, що їх засоби складаються з внесків держав-членів, тому можливі два варіанти: 1) встановлення солідарної відповідальності організації і держав-членів; 2) установа відповідальності самої організації. У першому випадку всі претензії про відповідальність пред'являються організації та державам-членам. У другому ж претензії пред'являються організації безпосередньо, а вона вже сама вирішує питання про розподіл тягаря відповідальності між своїми членами.

2. Кодифікація норм про міжнародно-правову відповідальність міжнародних міжурядових організацій

Питання міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій мають дуже незначне кодифікаційне закріплення. Норми про відповідальність міжнародних організацій в основному містяться у міжнародних договорах, що стосуються сфери відповідальності за шкоду, заподіяну діями, не забороненими міжнародним правом. Так, наприклад, відповідальність міжнародних організацій передбачається в Договорі про

принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р., Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 р., Конвенції з морського права 1982 р. та ін. Статути окремих міжнародних організацій містять лише загальні положення про те, що відповідна міжнародна організація повинна нести відповідальність за порушення своїх міжнародних зобов'язань. Однак, ці джерела не вирішують проблеми кодифікації загальних норм про відповідальність міжнародних організацій.

Кодифікацією норм міжнародної відповідальності стала займатися Комісія міжнародного права ООН (Комісія) за дорученням Генеральної Асамблеї ООН у 1956 р.

Тема відповідальності міжнародних організацій вперше була відзначена такою, що заслуговує уваги Комісії міжнародного права ще в 1963 р. у першій доповіді спецдоповідача А. Ель-Еріан з питання про відносини між країнами і міжурядовими організаціями.

У 2002 році на своїй п'ятдесят четвертій сесії Комісія постановила включити тему про міжнародну відповідальність держав в свою програму роботи, призначити Джордžo Гая Спеціальним доповідачем по даній темі і заснувати Робочу групу

У період з п'ятдесят п'ятої сесії (2003 рік) по шістдесят сесію (2008 рік) Комісія отримала і розглянула сім доповідей Спеціального доповідача.

У 2009 році Проект Статей про відповідальність міжнародних організацій був прийнятий в першому читанні.

Генеральна Асамблея ООН своєю Резолюцією від 27 лютого 2012 року затвердила текст Статей про відповідальність міжнародних організацій, розроблених Комісією міжнародного права ООН з кодифікації та прогресивного розвитку, прийнятих нею в другому читанні у червні 2011 року.

3. Міжнародно-протиправне діяння держави як підстава міжнародно-

правової відповідальності міжнародних міжурядових організацій

Підставою міжнародно-правової відповідальності суб'єкта міжнародного права, як правило, є вчинення міжнародно-протиправного діяння. Дане положення прямо випливає з основного принципу права міжнародної відповідальності, відповідно до якого кожне міжнародно-протиправне діяння тягне міжнародно-правову відповідальність. Стосовно до міжнародних організацій даний принцип знаходить своє відображення в статті 3 Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій 2011 р.. Дана стаття говорить: «Кожне міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації тягне за собою міжнародну відповідальність цієї міжнародної організації».

Поняття міжнародно-протиправного діяння міжнародної організації розкривається, в першу чергу, через визначення його елементної структури. Загальновизнано, що для констатації міжнародно-протиправного діяння необхідна наявність двох елементів:

поведінки (дія або бездіяльність), яка може бути атрибутована міжнародній організації;

порушення міжнародно-правового зобов'язання міжнародної організації.

Для того щоб привести в дію механізм міжнародної відповідальності, необхідно визначити, чи є вчинене діяння діянням міжнародної організації. В силу своєї специфіки міжурядова організація як суб'єкт міжнародного права не може діяти самостійно. Вона діє через фізичних осіб, що складають її органи або є її посадовими особами. Юридична природа зв'язків між даними особами і організацією дозволяє визначити, коли і за яких обставин їх дії можуть вважатися діями міжнародної організації. Таким чином, інститут атрибуції дозволяє визначити, чи існує необхідний зв'язок між протиправним діянням і суб'єктом міжнародного права.

В основу атрибуції поведінки міжнародної організації Комісія поклала концепцію функціонального зв'язку між конкретним утворенням (будь то орган, посадова особа або агент) і цією організацією. Відповідно до цієї

концепції значення має не якась певна термінологія або офіційне визначення даного утворення у внутрішньому праві організації, а те, які функції воно реально виконує.

4. Відповідальність міжнародної організації в зв'язку з діянням держави або іншої міжнародної організації

Міжнародна організація, яка допомагає або сприяє державі або іншій міжнародній організації у вчиненні цієї державою або цієї іншою організацією міжнародно-протиправного діяння, несе міжнародну відповідальність за це, якщо:

а) перша організація робить це, знаючи про обставини міжнародно-протиправного діяння, і

б) діяння було б міжнародно-протиправним в разі його вчинення цією організацією.

Незважаючи на обмежену практику, що безпосередньо стосується міжнародних організацій, правила, що застосовуються щодо відносин між державами, також повинні застосовуватися і в тих випадках, коли міжнародна організація допомагає і сприяє державі або іншій міжнародній організації в скоєнні міжнародно-протиправного діяння.

Стаття 14 вносить тільки деякі зміни щодо статті 16 про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Замість держави, яка допомагає або сприяє іншій державі, йдеться про міжнародну організацію, яка надає допомогу або сприяння державі або іншій міжнародній організації.

Прикладом практики допомоги або сприяння міжнародній організації слугує документ для внутрішнього користування, виданий 12 жовтня 2009 року юрисконсульту Організації Об'єднаних Націй. Він стосується підтримки, яка надавалася Місією Організації Об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго Збройним силам Демократичної Республіки Конго, і небезпеки порушень цими силами міжнародного гуманітарного

права, права прав людини і права біженців.

Міжнародна відповідальність також виникає, коли міжнародна організація керує державою або іншою міжнародною організацією і здійснює контроль над ним або над нею в скоєнні міжнародно-протиправного діяння, або примушує до здійснення міжнародно-протиправного діяння.

Тема 8. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОМІРНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Санкції. Труднощі в практиці застосування санкцій.

Концепція «цілеспрямованих» або «розумних» санкцій.

Контрзаходи. Мета та межі контрзаходів.

Пропорційність контрзаходів.

Реторсії.

Основний зміст

1.Санкції. Труднощі в практиці застосування санкцій

Примус є одним із способів забезпечення міжнародного правопорядку і безпеки, однак проблема застосування примусу до дотримання норм міжнародного права є однією з найбільш складних в міжнародному праві. На всіх етапах історичного розвитку держави застосовували в своїх відносинах примус у разі неналежного виконання однією стороною своїх зобов'язань з метою змусити правопорушника виконати ці зобов'язання в повному обсязі і належній формі.

У історичній ретроспективі санкції спочатку застосовувалися в порядку самопомоги. Але в міру становлення і розвитку системи міжнародних міждержавних відносин вони набувають колективного характеру. Така модифікація санкцій, у першу чергу, була викликана створенням системи міжнародних організацій, у рамках яких починається становлення права на примус щодо держав-членів цих організацій, які не виконують узятих на себе

зобов'язань щодо організації або виконуючих їх неналежним чином. Таким чином, виступаючи в якості елемента правосуб'єктності міжнародної організації, право на примус означає можливість застосовувати примусові заходи тільки в сферах міждержавних відносин, що належать до компетенції міжнародної організації, і лише в межах, визначених її статутом.

Санкції – це примусові заходи як збройного, так і незбройного характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного права у встановленій процесуальній формі у відповідь на правопорушення. Санкції мають своїми цілями: припинення правопорушення; відновлення порушених прав; забезпечення відповідальності правопорушника.

У залежності від кількості потерпілих суб'єктів вони бувають: - індивідуальні – коли санкції застосовуються однією потерпілою державою; - колективні – коли примусові заходи застосовуються двома і більше потерпілими суб'єктами міжнародного права. Вважається загальновизнаним, що характером міжнародно-правових санкцій володіють саме колективні заходи, що передбачаються главою VII Статуту ООН у разі виникнення загрози миру, порушення миру або акту агресії.

2. Концепція «цілеспрямованих» або «розумних» санкцій

Одним із заходів, вжитих для вирішення проблеми негативних наслідків від застосування економічних санкцій, стала розробка концепції «цілеспрямованих» (targeted) або «розумних» (smart) санкцій. В юридичній літературі вказується, що в практиці вдаються до так званих «розумним» або «адресним» санкціям, включаючи заморожування активів і введення заборони на поїздки, з тим щоб чинити тиск на окремих осіб, які, як видається, мають можливості приймати рішення щодо політичних дій в тій чи іншій державі .

Ще в 1999 р Генеральний секретар ООН Кофі А. Аннан в річній доповіді зазначив: «Все більш широку підтримку знаходить думка про те, що характер

і механізм здійснення санкцій, які вводяться Радою Безпеки, необхідно вдосконалити, а гуманітарні наслідки цих санкцій для цивільного населення в максимально можливій мірі пом'якшити. Це можна досягти за допомогою їх більш вибіркового застосування, до чого настійно закликають прихильники так званих «розумних санкцій», або шляхом включення відповідних, ретельно продуманих гуманітарних вилучень безпосередньо в резолюції Ради Безпеки». У преамбулі резолюції 1730 (2006), прийнятої Радою Безпеки 19 грудня 2006 року говориться про те, що санкції повинні носити ретельно вивірений адресний характер, переслідувати чіткі цілі і здійснюватися з урахуванням належного співвідношення між ефективністю і можливими негативними наслідками.

«Розумні» санкції здійснюються таким чином, щоб звести до мінімуму негативні наслідки. Вони повинні впливати на владу без заподіяння серйозного збитку населенню. Такі санкції, наприклад, не зупиняють нормальних торгових відносин, але перешкоджають певних видів експорту та імпорту. Для забезпечення цього Рада Безпеки ООН виводить з-під дії заборони експорту поставки, призначені суто для медичних потреб, продуктів харчування.

3. Контрзаходи. Мета та межі контрзаходів

Одним із заходів примусу поряд з санкціями виступають контрзаходи - дії, які були б протиправними, якби не здійснювалися у відповідь на правопорушення з метою забезпечення припинення протиправного діяння і отримання відшкодування шкоди. Контрзаходи можуть прийматися у формі відмови від виконання зобов'язань за міжнародним договором, порушеному іншою стороною, розриву дипломатичних і консульських відносин, ембарго. Потерпіла держава має право на свій розсуд застосовувати ті види контрзаходів, які найбільш доцільні в конкретному випадку.

Термін «контрзаходи» був введений в міжнародно-правовий обіг арбітражним рішенням 1979 р. справі про Угоду про повітряне сполучення

(США проти Франції). Комісія Міжнародного права ООН в ході своєї роботи над проектом «Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» досить тривалий час використовувала термін «санкції» щодо примусових заходів, вжитих у відповідь на протиправне діяння. І лише на завершальному етапі було вирішено замінити його терміном «контрзаходи». Однією з причин такої заміни стала судова практика, і зокрема, рішення Міжнародного Суду ООН у справі про дипломатичний та консульський персонал США в Тегерані (1986 р.).

Застосування контрзаходів має розглядатися в рамках права міжнародної відповідальності як наслідок скоєння державою певного протиправного діяння. Як підкреслила Асоціація міжнародного права, контрзаходи слід відрізняти від простого використання сили, оскільки вони обумовлені правом.

У «Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 2001 р. контрзаходам присвячена Глава II Частини II «Імплементация міжнародної відповідальності держав», в якій встановлюється порядок застосування контрзаходів у правових рамках, визначаються обмеження на прийняття контрзаходів, щоб уникнути зловживання даними заходами. Держави мають право застосовувати контрзаходи лише стосовно Держави, яка порушила міжнародні зобов'язання і тільки в тому випадку, коли держава-правопорушник відмовляється добровільно виконати зобов'язання, що дозволяє говорити про контрзаходи як засіб забезпечення реалізації відповідальності держави.

4. Пропорційність контрзаходів

Одним з найбільш важливих критеріїв правомірності здійснення контрзаходів є вимога їх пропорційності тяжкості міжнародного правопорушення. Принцип пропорційності грає істотну роль в обмеженні можливості прийняття контрзаходів однією державою у відповідь на протиправне діяння іншої держави. Право потерпілого держави не повинно

бути правом зловживання.

Про необхідність дотримання принципу пропорційності йдеться в працях багатьох вчених. Ще Гуго Гроцій в своєму трактаті «Про право війни і миру» (1625) щодо пропорційності відзначав, що всі дії повинні бути відповідні діям протилежного боку. На думку В.А. Василенко, відмова від принципу пропорційності була б рівнозначною легалізації сваволі в міждержавних відносинах.

У ст. 51 Статей вказується, що контрзаходи повинні бути відповідні заподіяній шкоді з урахуванням тяжкості міжнародно-протиправного діяння і порушених прав. Пропорційність є ключовим елементом при визначенні правомірності контрзаходів.

Однак в доктрині міжнародного права відсутнє визначення пропорційності, тому на практиці важко знайти параметри її характеристики. Особлива увага повинна бути приділена структурі порушених зобов'язань і типу наслідків порушення. Хоча оцінка пропорційності суб'єктивна, безперечним є те, що контрзаходи повинні відповідати правопорушенню, у відповідь на яке вони застосовуються.

Контрзаходи, що не відповідають вимозі пропорційності, можуть бути визнані як такі, що виходять за межі їх цілей. У разі необґрунтованого застосування контрзаходів настає відповідальність держави за їх неправомірне застосування.

5. Реторсії

Реторсія – заходи примусового впливу у відповідь на недружні дії іншої держави.

Метою реторсії є відміна обмежень, які встановлені окремою державою, якщо ця держава вчинила заходів, що несуть необґрунтовану, в порядку дискримінації, шкоду інтересам іншої країни або її громадян.

Україна, у випадку встановлення обмежень дискримінаційного характеру щодо її громадян чи юридичних осіб іншою країною, може

застосувати у порядку реторсії відповідні заходи стосовно громадян та юридичних осіб цієї країни.

Цілою низкою нормативних актів України закріплена можливість застосувати один або декілька видів заходів примусового характеру:

- обмеження імпорту;
- підвищення митних зборів;
- введення режиму ліцензування та/або квотування зовнішньоекономічних операцій;
- введення індикативних цін у зовнішньоекономічній сфері;

Відповідно до доктрини міжнародного права застосування заходів обмежувального характеру щодо конкретної іноземної країни (її органів, юридичних осіб, громадян) як реторсії не може розглядатись як порушення принципу недискримінації.

ТЕМА 9. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Сутність імплементації міжнародної відповідальності.

Поняття призивання держави до відповідальності. Поняття потерпілої держави.

Повідомлення про вимогу потерпілою державою.

Втрата права призивати до відповідальності.

Множинність потерпілих держав. Множинність відповідальних держав.

Основний зміст

1. Сутність імплементації міжнародної відповідальності

Розгляд проблеми реалізації положень права міжнародно-правової відповідальності неможливий без визначення її ролі і значення в цілому в системі міжнародного права. Будь-яка система юридичних норм, як би блискуче вона не була розроблена, не має права на існування, якщо вона

реально не впливає на суспільне життя. Самі по собі правові норми є лише вираженням абстрактної можливості, а тому реальний зміст регулятивних властивостей може проявитися лише через процес реалізації. Проблема реалізації правових приписів є центральною як для внутрішньодержавного, так і для міжнародного права.

У міжнародному праві для позначення поняття "здійснення" норм міжнародного права широкого поширення набув термін "імплементация" (від англійського *implementation* (здійснення, виконання)). Його можна зустріти в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН і її органів, рішеннях інших міжнародних організацій, прийнятих у зв'язку з обговоренням питань про хід реалізації міжнародних договорів у гуманітарній сфері.

Реалізація міжнародної відповідальності передбачає дії, які можуть вчиняти держави, чиї міжнародно-правові зобов'язання порушені, для забезпечення виконання зобов'язань з припинення і відшкодування шкоди з боку відповідальної держави.

2. Поняття призивання держави до відповідальності. Поняття потерпілої держави

Потерпіла держава має право призивати до відповідальності державу-правопорушника. Для призивання до відповідальності головне значення має *поняття потерпілої держави*. Потерпіла держава - держава, права якої порушені протиправним діянням або законні інтереси якої порушені іншим чином в результаті такого діяння.

Призивання до відповідальності здійснюється в формі актів офіційного характеру, таких як пред'явлення відповідної вимоги або порушення справи в міжнародному суді або арбітражі.

Держава має право призивати до відповідальності державу, яка порушила зобов'язання, прийняте саме щодо даної потерпілої держави. Найбільш показовим випадком такого роду є порушення двостороннього договору. Однак це положення відноситься і до випадків порушення зобов'язання,

прийнятого державою одностороннім актом або впливає з рішення Міжнародного суду.

Потерпілою може бути держава і в тому випадку, якщо порушено зобов'язання щодо групи держав, в яку вона входить, або щодо міжнародного співтовариства в цілому. Однак в цьому випадку висуваються додаткові вимоги. Можливі два основні варіанти.

У першому випадку, щоб вважатися потерпілою, правопорушення повинно особливо торкатися держави. Це означає, що протиправне діяння повинно мати особливо негативні наслідки для цієї держави. Наприклад, забруднення відкритого моря порушує права всіх учасників Конвенції з морського права 1982 р. Однак реально скинуті в море токсичні відходи можуть завдати шкоди узбережжю і рибальству лише одній або декільком державам. Саме вони і будуть в такому випадку потерпілими.

Другий варіант - коли порушення зобов'язання носить такий характер, що радикально змінює положення всіх інших держав щодо подальшого виконання порушеного зобов'язання. Прикладом може служити договір про нерозповсюдження ядерної зброї. У такому випадку всі учасники є державами, що мають кожне окремо право вживати відповідних заходів.

3. Повідомлення про вимогу потерпілою державою

На практиці, для того щоб домогтися припинення порушення або відшкодування, потерпілій державі необхідно відреагувати на протиправне діяння. Держава може відреагувати в будь-якій формі, починаючи від напрямку неофіційного та конфіденційного нагадування про необхідність виконання зобов'язання і закінчуючи офіційним протестом, консультаціями.

Крім того, якщо потерпіла держава, якій відомо про порушення, не відреагує на нього, це може мати правові наслідки, в тому числі навіть можливу втрату права призивати до відповідальності на підставі відмови або мовчазної згоди.

При повідомленні про вимогу потерпіла або зацікавлена держава, як

правило, буде уточнювати, якою, на її думку, має бути поведінка, для того щоб було припинено будь-яке продовження протиправного діяння, і в якій формі має бути здійснено те або інше відшкодування. Ця вказівка не є обов'язковою для відповідальної держави. Потерпіла держава може лише зажадати від відповідальної держави виконати свої зобов'язання, і вона не має права вказувати або визначати правові наслідки міжнародно-протиправного діяння. Однак, можливо, для відповідальної держави буде корисно знати, які дії задовольнили б потерпілу держава. Це може полегшити врегулювання спору.

4. Втрата права призивати до відповідальності

Призивання держави до відповідальності не може бути здійснено, якщо *по-перше*, потерпіла держава юридично дійсним способом відмовилася від вимоги.

Це ситуації, коли потерпіла держава відмовляється або надавати значення міжнародно-протиправному діянню, або призивати до відповідальності за нього. Це є одним із проявів загального принципу згоди щодо прав або зобов'язань, які держава може використовувати на власний розсуд.

Відмова має силу тільки в тому випадку, якщо вона юридично дійсна. Може виникнути питання про її дійсність, тобто питання про те, чи не є вона результатом можливого тиску на державу або її представників або істотної помилки в оцінці фактичних обставин справи, яка може бути наслідком спотворення відповідних фактів відповідальною державою.

По-друге, потерпіла держава в силу її поведінки повинна вважатися такою, що дала мовчазну юридично дійсну згоду на втрату права вимоги.

Принцип, згідно з яким держава може з її мовчазної згоди втратити право призивати до відповідальності, був схвалений Міжнародним Судом в його рішенні у справі про деякі родовища фосфатних руд в Науру, де говориться: «Суд визнає, що навіть за відсутності будь-якого застосовного

договірному положення затримка з боку держави-позивача може зробити позов неприпустимим. В той же час він відзначає, що міжнародне право не передбачає в зв'язку з цим ніяких конкретних часових меж. Тому саме Суд, з урахуванням обставин кожної конкретної справи, повинен вирішувати питання про допустимість позову в зв'язку з закінченням часу».

5. Множинність потерпілих держав. Множинність відповідальних держав

Якщо кілька держав є потерпілими в результаті одного і того ж міжнародно-протиправного діяння, кожна потерпіла держава може окремо призивати до відповідальності державу, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння. При наявності декількох потерпілих держав кожна з цих держав може домагатися припинення міжнародно-протиправного діяння, якщо воно триває, і вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди. Подача вимог, що випливають з одного і того ж міжнародно-протиправного діяння, відразу декількома державами є звичайною справою.

Якщо кілька держав несуть відповідальність за одне й те саме міжнародно-протиправне діяння, в зв'язку з даним діянням можна призивати до відповідальності кожен з цих держав. Наприклад, дві держави можуть вчинити міжнародно-протиправне діяння, діючи через спільний орган, наприклад через спільний орган, який відповідає за господарське використання прикордонної річки.

Питання про ступінь відповідальності за дії, вчинені кількома державами, іноді регулюється міжнародними договорами. Наприклад, в Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, від 29 березня 1972 року, пункт 1 статті IV цієї Конвенції конкретно передбачає солідарну відповідальність "за шкоду, заподіяну третій державі в результаті зіткнення двох космічних об'єктів, запущених двома державами».

У пункті 2 статті 47 сформульовані два застереження до загального

принципу: щодо подвійного стягнення шкоди потерпілою державою та стосовно регресних вимог щодо інших відповідальних держав.

ТЕМА 10. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ АБСОЛЮТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Відповідальність за правомірну діяльність (абсолютна відповідальність) як особливий вид відповідальності в міжнародному праві.

Кодифікація норм про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Теорія абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*): критерії розмежування

Основний зміст

1. Відповідальність за правомірну діяльність (абсолютна відповідальність) як особливий вид відповідальності в міжнародному праві

З початку XX ст. відбувається жвава дискусія з приводу того, чи несуть держави за міжнародним правом відповідальність за діяння, що ставляться ним у вину, пов'язані з ризиком, і якщо так, то за наявності яких умов. В цьому питанні вихідною точкою спочатку слугували фактори, пов'язані з правовим статусом іноземців. Передбачалося, що при шкоді, заподіяній іноземним громадянам внаслідок внутрішньодержавних заколотів або в результаті виникнення ситуацій, аналогічних громадянській війні, повинна наступати абсолютна відповідальність держави за їх наслідки незалежно від наявності вини.

Р. Пізілло-Маццескі (R. Pisillo-Mazzeschi) у своїй праці, присвяченій проблемі відповідальності держави за шкоду, завдану навколишньому середовищу, пише про існування «різних теорій про міжнародну відповідальність держав, більшість з яких стосуються відповідальності за

певні види протиправних діянь і одна про відповідальність за відсутності протиправного діяння». Автор розмежовує у сучасному міжнародному праві терміни відповідальність «*responsibility*» і відповідальність «*liability*». Відповідальність «*responsibility*», як правило, означає наслідки порушення міжнародного зобов'язання в той час як відповідальність «*liability*» означає обов'язок відшкодувати шкоду за відсутності порушення міжнародного права». На відмінності термінів «*responsibility*» та «*liability*» акцентує свою увагу і КМП ООН у коментарі до Статей про відповідальність держав 2001 р.

Абсолютна відповідальність – особливий вид відповідальності в міжнародному праві за правомірну діяльність, умовою настання якої є завдання шкоди суб'єкту міжнародного права. Така відповідальність зазвичай встановлюється за види діяльності, пов'язані з джерелами підвищеної небезпеки, зокрема, використання ядерної енергії в мирних цілях, освоєння космосу, використання повітряного, морського простору.

Так, прикладом зазначеної відповідальності є наслідки огляду іноземних торговельних кораблів військовими кораблями інших держав у разі достатньої підозри, що судно займається піратством; у випадках, коли така підозра виявилася безпідставною, держава прапора військового судна має відшкодувати заподіяні збитки]. М. І. Пашковський, детально аналізуючи проблематику дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні боротьби з морським піратством, справедливо відзначає: «антипіратська діяльність, насамперед військового характеру, супроводжується не лише захопленням осіб, які підозрюються у злочинах піратства, але й застосуванням фатальної сили (вогнепальної зброї), що порушує питання про відповідність такої діяльності, здійснюваної з боку держав-членів Ради Європи вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод».

2.Кодифікація норм про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом

Розробка проекту конвенції про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом, має досить довгу історію розгляду в Комісії міжнародного права ООН.

Необхідність прийняття такої конвенції викликана, з одного боку, постійним розвитком науково-технічного прогресу, а з іншого боку, різними підходами до шкоди від правомірної діяльності в законодавстві і правозастосовчій практиці різних держав.

В даний час діє ряд конвенцій, що регулюють традиційно небезпечні для навколишнього середовища види діяльності, зокрема космічні польоти, транспорт нафти, ядерну енергетику: Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р., Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р., Міжнародна конвенція про відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 р. Ці угоди мають різні сфери застосування, по-різному вирішують питання залучення спричинював шкоди до відповідальності та відшкодування збитків. Крім того, обмежене коло держав, що беруть участь в зазначених конвенціях, не сприяє однаковому вирішенню спірних ситуацій.

3. Теорія абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*): критерії розмежування

Теорії об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*) та абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) мають самостійний характер у міжнародному праві. Об'єктивна відповідальність (*objective responsibility*) настає за вчинення міжнародно-протиправного діяння, у результаті якого було завдано шкоду міжнародно-визнаним цінностям, незалежно від наявності вини держави. Абсолютна відповідальність (*sine delicto liability*) настає за спричинення шкоди міжнародно-визнаним цінностям у результаті правомірної з точки зору міжнародного права поведінки.

Основними критеріями розмежування між теоріями абсолютної

відповідальності (*sine delicto liability*) та об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*) є такі: 1) фактичні підстави (у випадку відповідальності за правомірну діяльність фактичною підставою є не діяння держави, а незалежна від неї подія, що призвела до завдання шкоди міжнародно-визнаним цінностям; об'єктивна відповідальність передбачає атрибутування державі протиправної з точки зору міжнародного права поведінки незалежно від наявності чи відсутності її вини); 2) юридичні підстави (абсолютна відповідальність виникає виключно на підставі певної міжнародної угоди. Форма закріплення міжнародно-правового зобов'язання у випадку об'єктивної відповідальності може бути різною (міжнародний договір, міжнародний звичай, акти міжнародних організацій, односторонні акти держав, судові рішення тощо); 3) вид спричинюваної шкоди (в результаті правомірної діяльності заподіюється тільки матеріальна шкода, адже держава не зазіхає на честь, гідність інших суб'єктів міжнародного права; за наявності міжнародно-протиправного діяння заподіюється як матеріальна, так і нематеріальна шкода; 4) необхідність відшкодування спричиненої шкоди (абсолютна відповідальність передбачає необхідність відшкодування шкоди; наявність непереборної сили як обставини, що виключає протиправність діяння (глава 5 Статей про відповідальність держав 2001 р.) означає неможливість притягнення держави до відповідальності, і, отже, відсутність обов'язку відшкодування шкоди); 5) реакція міжнародної спільноти на завдану шкоду внаслідок протиправної чи правомірної діяльності.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

План

1. Основні концепції юридичної відповідальності: змістовна характеристика.
2. Специфіка відповідальності у міжнародному праві. Міжнародна відповідальність як політико-правова цінність.
3. Проблема співвідношення суверенітету і міжнародної відповідальності.
4. Генезис концепції міжнародної відповідальності.
5. Співвідношення міжнародної відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності індивіда.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів

навчання

1. Чим негативна юридична відповідальність відрізняється від позитивної юридичної відповідальності?
2. Назвіть специфічні риси відповідальності у міжнародному праві.
3. Охарактеризуйте нігілістичну концепцію міжнародно-правової відповідальності.
4. Розкрийте зміст концепції об'єктивної відповідальності у міжнародному праві.
5. Які аргументи можна навести на користь існування права міжнародно-правової відповідальності як окремої галузі міжнародного права?
6. Чи може нести міжнародно-правову відповідальність вища посадова особа держави?
7. Чи є держава суб'єктом міжнародного злочину.
8. Чи була прийнята універсальна конвенція про міжнародно-правову відповідальність держав?

Тести для самоконтролю здобувачів вищої освіти за темою лекції

1. П'ятдесят третя сесія, на якій Комісія міжнародного права ООН прийняла Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння відбулася у:

- а) 2000 р.
- б) 2001 р.
- в) 2005 р.

2. Зміст концепції негативної юридичної відповідальності полягає у такому:

- а) відповідальність розглядається як реакція держави на правопорушення
- б) добровільна відповідальність особи за свою належну поведінку
- в) відповідальність настає в результаті факту порушення норми, незалежно від провини або заподіяння конкретної шкоди.

3. Право міжнародно-правової відповідальності є :

- а) інститутом міжнародного права
- б) галуззю міжнародного права
- в) підгалуззю міжнародного права

4. Міжнародно-правова відповідальність – це:

- а) негативні юридичні наслідки, що настають для міжнародної міждержавної організації в результаті порушення міжнародного зобов'язання
- б) негативні юридичні наслідки, що настають для фізичної особи у результаті вчинення міжнародного злочину
- в) негативні юридичні наслідки, що настають для держави в результаті порушення міжнародного зобов'язання.

5. Засновник концепції права міжнародної відповідальності:

- а) Г. Гроцій
- б) Д.Б. Левін
- в) В.Г. Буткевич

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.
2. Буткевич В. Г. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. Право України. 2012. № 3–4. С. 12–50.
3. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст. : утвердження концепції «живого права». Альманах міжнародного права / ред. колегія. : Кивалов С. В. (гл. ред.) и др. О. : Фенікс, 2010. Вип. 2. С. 37–47.
4. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
5. Міжнародне право : [підручник] / Ліпкан В. А., Антипенко В. Ф., Акулов С. О. та ін. / заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2009. 752 с.
6. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.
7. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.
8. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Кивалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Кивалов, 2017. 208 с.
9. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
10. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
11. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for

internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.

Тема 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

План

1. Методологічна основа дослідження міжнародно-правової відповідальності: поняття та значимість.
2. Цивілізаційний підхід.
3. Аксіологічний підхід.
4. Історико-правовий підхід
5. Концептуально-компаративістський підхід.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Розкрити сутність понять «методологія» та «методи» наукового дослідження.
2. Розкрийте значення методології для науки міжнародного права загалом та для галузі права міжнародно-правової відповідальності.
3. Опишіть роль цивілізаційного підходу в методології дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності.
4. Опишіть роль аксіологічного підходу в методології дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності.
5. Опишіть роль історико-правового підходу в методології дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності.

6. Опишіть роль концептуально-компаративістського підходу в методології дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності.

Тести для самоконтролю:

1. Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є:

- а) історичний
- б) діалектичний
- в) системний
- г) формалізація

2. До загальнонаукових методів не відносяться:

- а) теоретичні;
- б) часткові;**
- в) емпіричні;
- г) емпірико-теоритичні.

3. Концепція – це:

а) система взаємозалежних і виникаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої - небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці і т. д.

б) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації).

в) складання конспектів літературних джерел різного типу.

4. Дисертація (від лат. *dissertatio* - міркування, дослідження) це:

а) кваліфікаційна наукова праця, представлена на здобуття вченого ступеня і захищена привселюдно здобувачем (дисертантом).

б) самостійна письмова кваліфікаційна робота, що представляється студентами при закінченні університетів і інших навчальних закладів

с) обговорення якого - небусть проблемного питання на зборах, у публікаціях, бесіді; суперечка.

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.
2. Андрейченко С. С. Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 428 с.
3. Дудченко В. В. Підгрунття методології сучасної цивілістики / В. В. Дудченко / Цивільне право України (традиції та новації) : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. Є. О. Харитонова, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової ; наук. ред. Н. Ю. Голубєва.
4. Ківець О.В. Методологія міжнародного права у контексті дослідження джерел міжнародного права: декілька загальних роздумів про вічне. Український часопис міжнародного права. №1-2. 2012. С.42-46.
5. Міжнародне право : [підручник] / Ліпкан В. А., Антипенко В. Ф., Акулов С. О. та ін. / заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2009. 752 с.
6. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.
7. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.
8. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.
9. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
10. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.

Тема 3. РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

План

1. Основні підходи до періодизації права міжнародно-правової відповідальності.
2. Доктринальні розробки тематики міжнародної відповідальності з найдавніших часів і до прийняття Статуту ООН.
3. Доктринальні розробки тематики міжнародної відповідальності у рамках ООН. Вклад Комісії міжнародного права у розвиток сучасного права міжнародно-правової відповідальності.
4. Радянська доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність.
5. Проблематика міжнародно-правової відповідальності в українській доктрині міжнародного права.
6. Зарубіжна доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів

навчання

1. Яка з періодизацій, запропонованих відомими представниками доктрини міжнародного права – Лукашуком І.І., Жмитрієвим А.І., Кассезе А. є більш прийнятною і чому?
2. Назвіть основні доктринальні положення щодо відповідальності у міжнародному праві у період з найдавніших часів і до припинення діяльності Ліги Націй.
3. Опишіть вклад Комісії міжнародного права у розвиток сучасного права міжнародно-правової відповідальності.
4. Назвіть представників радянської доктрини міжнародного права, що займалися питаннями міжнародно-правової відповідальності.

5. Назвіть представників української науки міжнародного права, чиї праці присвячено міжнародно-правовій відповідальності.

6. Зарубіжна доктрина міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність.

6. Який вклад у розвиток права міжнародно-правової відповідальності внесла британська школа міжнародного права.

Тести для самоконтролю:

1. Згідно з періодизацією міжнародного права, запропонованою А.І. Дмитрієвим, виділяються так етапи:

а) дві глобальні епохи: епоха локального (регіонального) міжнародного права і епоха універсального міжнародного права

б) три глобальні епохи: епоха локального (регіонального) міжнародного права, епоха універсального міжнародного права, епоха наднаціонального міжнародного права.

в) звичаєве міжнародне право та сучасне міжнародне право.

2. Універсальна міжнародна конвенція про міжнародно-правову відповідальність

а) була прийнята 2001 р.

б) була прийнята 2010 р.

в) не була прийнята

3. Р. Аго, один зі спеціальних доповідачів Комісії міжнародного права ООН з питань відповідальності, став автором:

а) трьох доповідей, на підставі яких була розроблена перша частина проекту статей про відповідальність держав.

б) п'яти доповідей, на підставі яких була розроблена перша частина проекту статей про відповідальність держав.

в) восьми доповідей, на підставі яких була розроблена перша частина

проекту статей про відповідальність держав.

4. Проект Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, поданий Комісією міжнародного права, обговорювався в:

- а) Першому комітеті Генеральної Асамблеї ООН
- б) П'ятому комітеті Генеральної Асамблеї ООН
- в) Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.
2. Блажевич Ю.Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ю.Ю. Блажевич. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. 219 с.
3. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст. : утвердження концепції «живого права». Альманах міжнародного права / ред. колегія. : Кивалов С. В. (гл. ред.) и др. О. : Фенікс, 2010. Вип. 2. С. 37–47.
4. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
5. Міжнародне право : [підручник] / Ліпкан В. А., Антипенко В. Ф., Акулов С. О. та ін. / заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2009. 752 с.
6. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.
7. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.
8. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Кивалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Кивалов, 2017. 208 с.

9. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.

10. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.

11. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.

Тема 4. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ПОВЕДІНКУ ДЕРЖАВНИХ АКТОРІВ

План

1. Міжнародна відповідальність держави за поведінку державних органів: доктринальне обґрунтування.
2. Міжнародна відповідальність держави за поведінку законодавчих органів.
3. Міжнародна відповідальність держави за поведінку виконавчих органів.
4. Міжнародна відповідальність держави за поведінку судових органів.
5. Міжнародна відповідальність держави за поведінку органів, наданих у розпорядження держави іншою державою.
6. Атрибуція державі діянь державних органів, вчинених з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*).

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Чи існує нормативне загальнообов'язкове визначення поняття «державний орган»?

2. Які фактори впливають на визначення органу як «державного органу»?
3. Чи достатньо для міжнародно-правової відповідальності держави одного лише факту прийняття законодавчим органом закону, що суперечить міжнародному праву, або ж відповідальність виникає лише в разі застосування такого закону?
4. Чи буде наступати міжнародно-правова відповідальність держава не тільки за закони, але й за інші акти своїх законодавчих органів (наприклад, резолюції), якщо вони суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням держави?
5. Чи є принцип незалежності судової влади перешкодою для встановлення міжнародно-правової відповідальності держави за поведінку судових органів?
6. Який зміст вкладається у поняття «відмова в правосудді» («denial of justice»)?
7. Як повинно вирішуватися питання про міжнародно-правову відповідальність держави при наявності судової помилки?

Тести для самоконтролю:

1. Держава несе міжнародно-правову відповідальність держави за бездіяльність законодавчих органів (якщо така бездіяльність порушує міжнародно-правові зобов'язання держави) у формі:
 - а) неприйняття закону
 - б) неанулювання закону
 - в) незмінення закону
 - г) всі відповіді є правильними
2. У широкому сенсі під «*denial of justice*» розуміють:
 - а) відмову судів розглядати справу
 - б) будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення міжнародно-правового зобов'язання держави.

в) затягування винесення рішення у справі

3. При прийнятті рішення, що суперечить міжнародно-правовому зобов'язанню держави, за наявності судової помилки:

а) держава звільняється від міжнародно-правової відповідальності

б) держава несе міжнародно-правову відповідальність за загальними правилами

в) обсяг міжнародно-правової відповідальності може бути зменшений

4. Діяння органів *ultra vires* означає:

а) діяння органів з перевищенням повноважень

б) діяння органів з порушенням повноважень

в) всі відповіді є вірними

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.

2. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожний та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.

3. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.

4. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.

5. Alpha Projektholding GmbH v. Ukraine. ICSID. Case № ARB/07/16. Award. 8 November 2010. – Para. 401 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.italaw.com/cases/71>.

6. B. d. B. et al. v. The Netherlands. Human Rights Committee. Communication № 273/1988, UN Doc. CCPR/C/35/D/273/1988 (1989).

7. Case concerning Certain German interests in Polish Upper Silesia (Germany v. Poland). Merits // PCIJ. – 1926. – Series A. – № 7. – P. 19.
8. Case Concerning Elettronica Sicala S.P.A. (Elsi) (United States Of America v. Italy) Judgment of 20 July 1989 // ICJ Reports. – 1989. – P. 15–82.
9. Case of de Cubber v. Belgium (Article 50). Judgment of the European Court of Human Rights of 14 September 1987 // EHRR. – Vol. 13 – P. 422.
10. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
11. Čikanović v. Croatia. Judgment of the European Court of Human Rights of 5 February 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-150786>.
12. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.
13. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
14. Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights // ICJ Reports. – 1999. – P. 62–91.
15. Différend Héritiers de S.A.R. Mgr le Duc de Guise // Reports of International Arbitral Awards. – Vol. XIII – P. 150 –170.
16. Emilio Agustín Maffezini v. The Kingdom of Spain. International centre for settlement of investment disputes. Award on the Merits, Nov. 13, 2000 // ICSID Review – Foreign Investment Law Journal. – 2001. – № 16 (1). – P. 248–278.
17. Ireland v. the United Kingdom. Judgment of European Court of Human Rights of 18 January 1978 // EHRR. – Vol. 2. – P. 25.
18. LaGrand (Germany v. United States of America). Provisional Measures // ICJ Reports. – 1999. – P. 16.

Тема 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ПОВЕДІНКУ НЕДЕРЖАВНИХ АКТОРІВ

План

1. Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних органів, уповноважених здійснювати елементи державної влади.
2. Міжнародна відповідальність держави за поведінку недержавних осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади.
3. Дотримання стандартів «загального контролю» («*overall control*») та «ефективного контролю» («*effective control*») в контексті питання про міжнародну відповідальність держави за поведінку, вчинену під її контролем або керівництвом.
4. Міжнародна відповідальність держави за поведінку повстанських чи інших рухів.
5. Міжнародна відповідальність держави за поведінку, що визнається і приймається державою як власна.
6. Особливості міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку з державою

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть приклади з практики, коли недержавні або «напівдержавні» органи здійснюють певні повноваження державної влади.
2. Який зміст слід вкладати у термін «уповноваження» у контексті застосування статті 5 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.
3. Якими трьома умовами обумовлюються можливість атрибуції державі поведінки за ст. 9 Статей про відповідальність держав за міжнародно-

протиправні діяння 2001 р.

4. Що означає вираз «за відсутності або при неспроможності» офіційно влади?
5. Охарактеризуйте стандарт «ефективного контролю» в контексті питання про відповідальність держави за поведінку недержавних акторів.
6. Охарактеризуйте стандарт «загального контролю» в контексті питання про відповідальність держави за поведінку недержавних акторів.
7. Чи несе держава міжнародно-правову відповідальність за поведінку повстанських рухів і у яких випадках.
8. Що означає фраза «визнає і приймає» відповідно до статті 11 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.
9. В яких випадках може встановлюватися міжнародно-правова відповідальність держави у зв'язку з поведінкою приватних акторів, які діють незалежно від держави.

Тести для самоконтролю:

1. Поведінка особи або утворення, яка не є органом держави відповідно до ст. 4 Статей, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, за умови що:

- а) сама держава уповноважує такі органи здійснювати елементи державної влади
- б) інші держави уповноважують такі органи на здійснення елементів державної влади
- в) самі органи надають заяву про виконання елементів державної влади

2. Оберіть, які стандарти для атрибуції приватної поведінки державі передбачаються у ст. 8 Статей:

- а) діяння відповідно до вказівок держави

- б) діяння під керівництвом держави
- в) діяння під контролем держави
- г) всі відповіді є вірними

3. Суть концепції «*drittwirkung*» полягає в такому:

- а) зобов'язання держав відшкодовувати шкоду за правомірну діяльність
- б) зобов'язання держав перед міжнародним співтовариством у цілому
- в) доктрина позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення реалізації прав людини у відносинах між приватними особами

4. Принцип, покладений в основу ст. 9 Статей, що передбачає атрибуцію державі поведінки недержавних осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади, певною мірою впливає з концепції

- а) *drittwirkung*
- б) *levee en masse*
- в) *due diligence*

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.
2. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожний та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.
3. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.
4. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.
5. Aguirre D. Multinational corporations and the realization of economic, social and cultural rights / D. Aguirre // California Western International Law Journal. –

2004. – Vol. 35. – P. 65–70.

6. Alpha Projektholding GmbH v. Ukraine. ICSID. Case № ARB/07/16. Award. 8 November 2010. – Para. 401 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.italaw.com/cases/71>.

7. B. d. B. et al. v. The Netherlands. Human Rights Committee. Communication № 273/1988, UN Doc. CCPR/C/35/D/273/1988 (1989).

8. Case concerning Certain German interests in Polish Upper Silesia (Germany v. Poland). Merits // PCIJ. – 1926. – Series A. – № 7. – P. 19.

9. Case Concerning Elettronica Sicala S.P.A. (Elsi) (United States Of America v. Italy) Judgment of 20 July 1989 // ICJ Reports. – 1989. – P. 15–82.

10. Case of de Cubber v. Belgium (Article 50). Judgment of the European Court of Human Rights of 14 September 1987 // EHRR. – Vol. 13 – P. 422.

11. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.

12. Čikanović v. Croatia. Judgment of the European Court of Human Rights of 5 February 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-150786>.

13. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.

14. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.

15. Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights // ICJ Reports. – 1999. – P. 62–91.

16. Différend Héritiers de S.A.R. Mgr le Duc de Guise // Reports of International Arbitral Awards. – Vol. XIII – P. 150 –170.

17. Emilio Agustín Maffezini v. The Kingdom of Spain. International centre for settlement of investment disputes. Award on the Merits, Nov. 13, 2000 // ICSID

Review – Foreign Investment Law Journal. – 2001. – № 16 (1). – P. 248–278.

18. G. L. Solis (U.S.A.) v. United Mexican States (The Soli Case) (1928) // Reports of International Arbitral Awards. – Vol. IV. – P. 358–364.

19. Ireland v. the United Kingdom. Judgment of European Court of Human Rights of 18 January 1978 // EHRR. – Vol. 2. – P. 25.

20. Jinks D. State Responsibility for the Acts of Private Armed Groups / D. Jinks // Chicago Journal of International Law – 2003. – № 4. – P. 1–15.

21. Jones O. Implausible Deniability State Responsibility for the actions of Private Military Firms / Oliver R., Jones O. // Connecticut Journal of International Law. – 2009 (Spring). – Vol. 24. – № 2. – P. 239–290.

22. LaGrand (Germany v. United States of America). Provisional Measures // ICJ Reports. – 1999. – P. 16.

23. Seibert-Fohr A. Die Völkerrechtliche Verantwortung des Staats für das Handeln von Privaten : Bedarf nach Neuorientierung? / A. Seibert-Fohr // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2013. – № 73. – S. 37–60.

24. Vazquez C. M. Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law / C. M. Vazquez // Columbia Journal of Transnational Law. – 2005. – Vol. 43. – P. 934–940.

Тема 6. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ТА КВАЗІСУДОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ

1. Огляд практики міжнародних арбітражів щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

2. Огляд практики міжнародних комітетів з прав людини ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

3. Огляд практики Міжнародного суду ООН щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

4. Огляд практики Міжамериканського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

5. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо міжнародно-правової відповідальності держав.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть основні рішення міжнародних арбітражів, що стосувалися встановлення міжнародно-правової відповідальності держав.

2. Розкрийте суть справи *Delgado Paez v. Colombia* (1990), що розглядалася Комітетом ООН з прав людини.

3. Розкрийте суть справи *Lacko v. Slovak Republic* (2001), що розглядалася Комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації

4. Прокоментуйте рішення Міжнародного суду ООН по справі *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Hostages) case* (1980)

5. Проаналізуйте справа *Velasquez Rodriguez v. Honduras* (1988) у контексті дії правила про міжнародну відповідальність держави у зв'язку з протиправною діяльністю приватних осіб.

Тести для самоконтролю:

1. Рішення Міжнародного суду ООН:

- а) є обов'язковими для всіх держав – членів ООН
- б) є обов'язковими для держав-учасників спору
- в) носять завжди рекомендаційний характер

2. Справа корабля «Алабама» (1871) розглядалася міжнародним арбітражем між:

- а) Сполученими Штатами Америки і Німецькою імперією
- б) Сполученими Штатами Америки і Великобританією

в) Сполученими Штатами Америки і Французькою імперією.

3. У справі *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (1980)*

а) Іран був визнаний відповідальним за невиконання зобов'язання із забезпечення недоторканості дипломатичного представництва

б) Іран був визнаний відповідальним безпосередньо за дії приватних осіб, що захопили представництва

в) Іран не був визнаний відповідальним за порушення норм міжнародного права.

Література

1. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Yearbook of the International Law Commission. 2001. vol. II, Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session. P. 31-143.
2. Barnidge R.P. The Due Diligence Principle Under International Law. P. 1 – 65. URL:
http://www.academia.edu/430200/The_Due_Diligence_Principle_Under_International_Law
3. Dupuy P. Due Diligence in the International Law of Liability// Legal Aspects of Transfrontier Pollution / Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris, 1977. P. 369-370.
4. Human Rights, Corporate Complicity and Disinvestment / G. Nystuen, A. Follesdal, O. Mestad. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2011. 290 p.
5. Koivurova T. Due Diligence // Max Planck Encyclopedia of Public International Law. 2008. 9 p.
6. Barnidge R.P. States' Due Diligence Obligations with Regard to International Non-State Terrorist Organizations Post-11 September 2001: The Heavy Burden

- That States Must Bear. Irish Studies in International Affairs. 2005. Vol. 16. P. 103-125.
7. Chinkin C. A Critique of the Public/Private Dimension // European Journal of International Law. 1999. ol. 10 (2). P. 387-395.
 8. Laura M. B. Janes et al. (U.S.A.) v. United Mexican States (1926) // Reports of International Arbitral Awards. Vol. IV. P. 82-98.
 9. Beus J.G. de. The jurisprudence of the General claims commission, United States and Mexico under the convention of september 8, 1923 : Thesis/dissertation / s-Gravenhage : M. Nijhoff, 1938. 342 p.
 10. Thomas H. Youmans (U.S.A.) v. United Mexican States (1926) // Reports of International Arbitral Awards. Vol. IV. P. 110-117.
 11. Gertrude Parker Massey (U.S.A.) v. United Mexican States Massey (U.S. v. Mex.) (1927) // Reports of International Arbitral Awards. Vol. IV. P. 155-164.
 12. Velasquez Rodriguez v. Honduras (1988) / Inter-American Court of Human Rights. Ser. C. № 4.
 13. Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain) (1957) // Reports of International Arbitral Awards. Vol. XII. P. 281-317.
 14. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Hostages) (U.S. v. Iran) (1980) // *International Court of Justice* URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&case=64&p3=90>
 15. Armed Activities on the Territory of the Congo) (Congo v. Uganda) 2005 // Report of the International Court of Justice 1 August 2007-31 July 2008 / General Assembly Official Records Sixty-third Session Supplement No. 4. Paras 103–115. P. 20-23.
 16. Osman v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. Judgment of 28 October 1998 // EHRR. Vol. 29. P. 245.

Тема 7. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародно-правової відповідальності.
2. Кодифікація норм про міжнародно-правову відповідальність міжнародних міжурядових організацій.
3. Підстави та зміст міжнародно-правової відповідальності міжнародних міжурядових організацій.
4. Відповідальність міжнародної організації в зв'язку з діянням держави або іншої міжнародної організації

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів

навчання

1. Назвіть основні риси міжнародної правосуб'єктності міжнародних міжурядових організацій.
2. Виділіть основні етапи кодифікації норм міжнародну відповідальність міжнародних міжурядових організацій.
3. Назвіть елементи міжнародно-протиправного діяння міжнародної міжурядової організації.
4. Чи може вина бути обов'язковим елементом міжнародно-протиправного діяння міжнародної організації.
5. В яких випадках міжнародна організація несе міжнародно-правову відповідальність у зв'язку з діянням держави або іншої міжнародної організації.

Тести для самоконтролю:

1. В сучасному своєму розумінні міжнародні організації як правовий феномен виникли в:
 - а) V-VI ст.
 - б) X-XI ст.
 - в) XIX-XX ст.

2. Кодифікацією норм міжнародної відповідальності міжнародних організацій займається:

- а) Рада Безпеки ООН
- б) Комісія міжнародного права ООН
- в) Генеральна Асамблея ООН

3. Міжнародна організація, яка допомагає або сприяє державі або іншій міжнародній організації у вчиненні цією державою або цією іншою організацією міжнародно-протиправного діяння, несе міжнародну відповідальність за це, якщо:

- а) перша організація робить це, знаючи про обставини міжнародно-протиправного діяння, і
- б) діяння було б міжнародно-протиправним в разі його вчинення цією організацією
- в) усі відповіді є вірними

Література

1. Денисова Д. О. Відповідальність міжнародних організацій : [монографія; за наук. ред. д.ю.н., проф. А. І. Дмитрієва. Одеса : Фенікс, 2014. – 328 с. (Серія «Міжнародне право»).
2. Вільчак Я. М. Особливості відповідальності міжнародних організацій за порушення міжнародних зобов'язань / Я. М. Вільчак // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 93-98.
3. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.
4. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.
5. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.

6. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
7. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
8. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.
9. Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries 2011. Adopted by the International Law Commission at its sixty-third session, in 2011, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/66/10).

Тема 8. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОМІРНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1. Санкції. Труднощі в практиці застосування санкцій.
2. Концепція «цілеспрямованих» або «розумних» санкцій.
3. Контрзаходи. Мета та межі контрзаходів.
4. Пропорційність контрзаходів.
5. Реторсії.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть особливості застосування заходів примусу у міжнародному праві.
2. Назвіть умови правомірності застосування санкцій міжнародних організацій.
3. Назвіть умови правомірності застосування контрзаходів державами.
4. Що таке репресалії?

5. Що таке реторсії?

Тести для самоконтролю:

1. Заходами примусу у міжнародному праві є:

- а) передача справи на розгляд до арбітражу
- б) передача справи на розгляд до Міжнародного суду ООН
- в) контрзаходи та санкції

2. Реторсія

- а) захід примусового впливу у відповідь на недружні дії іншої держави
- б) захід примусового впливу у відповідь на міжнародно-протиправне діяння іншої держави
- в) зустрічна шкода потерпілої держави

3. Яка з перелічених обставин виключає протиправність діяння держави:

- а) контрзаходи
- б) імунітет
- в) реституція
- г) зустрічна шкода

Література

1. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2004. 814 с.

2. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид. К., 2012. 437 с.

3. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.

4. Asada Masahiko. Economic Sanctions in International Law and Practice, Routledge, 2020, 279 p.
5. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
6. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.
7. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
8. Kochler H. (2019) Sanctions and International Law. International Organisations Research Journal, vol. 14, no 3, pp. 27–47
9. United Nations. General Assembly. Fifty-fourth session. We the peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century. Report of the Secretary-General on the work of the Organization. 27 March 2000. UN Doc. A/54/2000.
10. United Nations. General Assembly. Human Rights Council. Nineteenth session. Thematic study of the OHCHR on the impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, including recommendations on actions aimed at ending such. 11 January 2012. UN Doc. A/HRC/19/33.
11. United Nations. General Assembly. Official Records. Fifty-fifth session. Report of the Secretary-General on the work of the Organization. 30 August 2000. UN Doc. A/55/1.

ТЕМА 9. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

1. Сутність імплементації міжнародної відповідальності.
2. Поняття призивання держави до відповідальності. Поняття потерпілої держави.

3. Повідомлення про вимогу потерпілою державою.
4. Втрата права призивати до відповідальності.
5. Множинність потерпілих держав. Множинність відповідальних держав.

**Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів
навчання**

- 1.Розкрийте сутність поняття «імплементация міжнародної відповідальності».
- 2.Яка держава вважається потерпілою для цілей призивання до відповідальності?
- 3.Яким чином відбувається повідомлення про вимогу потерпілою державою?
- 4.За яких умов держава втрачає право призивати до відповідальності іншу державу?
- 5.Що означає множинність потерпілих держав?
6. Що означає множинність відповідальних держав?

Тести для самоконтролю:

1. Потерпіла держава має право призивати до міжнародно-правової відповідальності:
 - а) державу-порушника
 - б) міжнародне співтовариство в цілому
 - в) усі відповіді є вірними
- 2.Стаття 44 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містить такі положення щодо допустимості вимог:
 - а) вимога пред'явлена не відповідно до застосовних норм про державну приналежність вимог

б) до вимоги застосовується норма про вичерпання місцевих засобів правового захисту, а не всі доступні і ефективні місцеві засоби правового захисту були вичерпані

в) вимога пред'явлена іншою, аніж потерпіла держава

3. Втрата державою права призивати до відповідальності наступає за таких умов:

а) потерпіла держава юридично дійсним способом відмовилася від вимоги

б) потерпіла держава в силу її поведінки повинна вважатися такою, що дала мовчазну юридично дійсну згоду на втрату права вимоги

в) усі відповіді є вірними

Література

1. Буткевич В. Г. Агресія Росії проти України - не тільки зухвалий виклик світовій спільноті / Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : колективна монографія / упоряд. О. Задорожній. К. : К.І.С, 2014. С. 355- 469.

2. Буткевич В. Г. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. Право України. 2012. № 3–4. С. 12–50.

3. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст. : утвердження концепції «живого права». Альманах міжнародного права / ред. колегія. : Кивалов С. В. (гл. ред.) и др. О. : Фенікс, 2010. Вип. 2. С. 37–47.

4. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.

5. Міжнародне право : [підручник] / Ліпкан В. А., Антипенко В. Ф., Акулов С. О. та ін. / заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2009. 752 с.

6. Міжнародне право : основні галузі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. 814 с.

7. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В. М. Репецького. –

2-ге вид. К., 2012. 437 с.

8. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.

9. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.

10. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.

11. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.

ТЕМА 10. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ АБСОЛЮТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1. Відповідальність за правомірну діяльність (абсолютна відповідальність) як особливий вид відповідальності в міжнародному праві.

2. Кодифікація норм про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

3. Теорія абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*): критерії розмежування

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть види діяльності, що не забороняються міжнародним правом, однак спричиняють настання міжнародної відповідальності при наявності шкоди від такої діяльності.
2. Назвіть основні етапи кодифікації норм про міжнародну

відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

3. За якими критеріями слід розмежовувати теорії абсолютної та об'єктивної відповідальності.

Тести для самоконтролю:

1. Абсолютна відповідальність:

- а) відповідальність за правомірну діяльність
- б) відповідальність за міжнародно-протиправне діяння
- в) відповідальність у межах Організації Об'єднаних Націй

2. Фактичною підставою для настання абсолютної відповідальності є:

- а) незалежна від держави подія
- б) протиправне діяння держави
- в) наявність міжнародного зобов'язання

Література

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. О. : Фенікс, 2015. 578 с.

2. Андрейченко С. С. Теорія об'єктивної відповідальності в міжнародному праві // Сучасні тенденції міжнародних відносин : політика, економіка, право : зб. матеріалів III щорічної Міжнародної науково-практичної конференції, 25 квітня 2014 р., м. Львів / рец. : [І. С. Бик, М. М. Микієвич, Н. В. Антонюк, І. М. Грабинський]. – Львів : DPI, 2014. – С. 35–42.

3. Денисов В. Н. Абсолютна відповідальність у міжнародному праві (тенденції розвитку) / В. Н. Денисов // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : зб. наук. праць на пошану акад. Юрія Сергійовича Шемшученка, 2010. – С. 426–435.

4. Міжнародне право: Підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. 631 с.
5. Міжнародне публічне право: Підручник. – 2-ге вид. / За ред. В.М. Репецького. К., 2012. 437 с.
6. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов, 2017. 208 с.
7. Barboza J. The Environment, Risk and Liability in International Law/ Leiden – Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2011. 204 p.
8. Cassese A. International Law. New York: Oxford University Press Inc., 2001. 469 p.
9. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. P. 31–143.
10. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
11. Jabbari-Gharabagh M. Type of State Responsibility for Environmental Matters in International Law. *Revue Juridique Thémis*. 1999. Vol. 33. P. 59-121.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ

1. Поняття юридичної відповідальності.
2. Основні концепції юридичної відповідальності.

3. Негативна та позитивна відповідальність. Компенсаційна і каральна відповідальність.
4. Співвідношення юридичної відповідальності з санкціями.
5. Специфіка відповідальності у міжнародному праві. Поняття та ознаки міжнародної відповідальності.
6. Зміст міжнародної відповідальності. Функції міжнародної відповідальності.
7. Розвиток концепції міжнародної відповідальності. Нігілістична концепція. Концепція об'єктивної відповідальності.
8. Проблема співвідношення суверенітету і міжнародної відповідальності.
9. Співвідношення міжнародної відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності індивіда.
10. Поняття, зміст права міжнародної відповідальності. Право міжнародної відповідальності у системі міжнародного права.
11. Предмет права міжнародної відповідальності.
12. Суб'єкти права міжнародної відповідальності.
13. Принципи права міжнародної відповідальності.
14. Система джерел права міжнародної відповідальності.
15. Звичай як джерело права міжнародної відповідальності.
16. Практика міжнародних судів у системі джерел права міжнародної відповідальності.
17. Міжнародні угоди як джерела права міжнародної відповідальності.
18. Кодифікація права міжнародної відповідальності. Етапи кодифікації.
19. Вклад Ліги Націй у становлення права міжнародної відповідальності.
20. Розвиток права міжнародної відповідальності після Другої Світової війни.
21. Роль доктрини у становленні права міжнародної відповідальності.
22. Проекти кодифікації норм про відповідальність держав. Конференція з кодифікації міжнародного права (Гаага, 1930 р.).
23. Участь регіональних організацій у кодифікації права міжнародної відповідальності.

24. Роль ООН у кодифікації норм міжнародної відповідальності.
25. Діяльність Комісії міжнародного права з кодифікації норм про міжнародну відповідальність. Загальна характеристика статей «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 2001 р.
26. Кодифікація норм про міжнародну відповідальність міжнародних організацій.
27. Проект статей про міжнародну відповідальність міжнародних організацій.
28. Питання відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння міжнародної організації.
29. Класифікація підстав міжнародної відповідальності.
30. Юридичні (нормативно-правові) підстави міжнародної відповідальності.
31. Міжнародні договори, міжнародні звичаї, документи ООН та інших міжнародних міжурядових організацій, рішення міжнародних судів і арбітражів як юридичні підстави міжнародної відповідальності.
32. Фактичні підстави міжнародної відповідальності.
33. Поняття та склад міжнародно-протиправного діяння як фактичної підстави міжнародної відповідальності.
34. Концепція вини.
35. Шкода як елемент міжнародно-протиправного діяння.
36. Присвоєння державі поведінки її органів, посадових осіб.
37. Проблема присвоєння державі поведінки приватних осіб.
38. Концепція «злочин держави» у доктрині міжнародного права та у міжнародній практиці.
39. Поняття порушення міжнародного зобов'язання.
40. Відповідальність держави у зв'язку з діяльністю іншої держави.
41. Кваліфікація діяння держави як міжнародно-протиправного.
42. Питання колізії конституції і міжнародних зобов'язань держави.
43. Міжнародна відповідальність держав за серйозне порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права.

- 44.Зміст та значення обставин, що виключають протиправність діяння держав.
- 45.Концепція обставин, що виключають протиправність.
- 46.Обставини, що виключають виникнення відповідальності і обставини, що виключають реалізацію відповідальності.
- 47.Згода. «Юридично дійсна» згода.
- 48.Самооборона. Проблема впливу заходів, прийнятих в порядку самооборони, на треті держави.
- 49.Контрзаходи.
- 50.Форс-мажор.
- 51.Лихо.
- 52.Стан необхідності. Умови визнання стану необхідності як підстави, що виключає протиправність діяння.
- 53.Дотримання імперативних норм.
- 54.Наслідки посилання на обставини, що виключають протиправність.
- 55.Класифікації міжнародної відповідальності за видами.
- 56.Форми матеріальної відповідальності.
- 57.Форми нематеріальної відповідальності.
- 58.Форми реалізації відповідальності.
- 59.Реституція.
- 60.Компенсація.
- 61.Сатисфакція.
- 62.Відсотки.
- 63.Збільшення шкоди.
- 64.Санкції. Санкції міжнародних організацій.
- 65.Труднощі в практиці застосування санкцій.
- 66.Концепція «цілеспрямованих» або «розумних» санкцій.
- 67.Репресалії.
- 68.Реторсії.
- 69.Концепція «самодопомоги».

70. Контрзаходи. Мета та межі контрзаходів.
71. Зобов'язання, що не торкаються контрзаходів.
72. Пропорційність контрзаходів.
73. Умови, що відносяться до застосування контрзаходів
74. Припинення контрзаходів.
75. Сутність імплементації міжнародної відповідальності.
76. Поняття призивання держави до відповідальності. Призивання до відповідальності потерпілою державою. Поняття потерпілої держави.
77. Форми призивання до відповідальності потерпілою державою.
78. Повідомлення про вимогу потерпілою державою.
79. Допустимість вимог. Державна приналежність вимог. Вичерпання місцевих заходів правового захисту.
80. Втрата права призивати до відповідальності. Відмова від вимоги. Мовчазна згода на втрату права вимоги.
81. Множинність потерпілих держав.
82. Множинність відповідальних держав.
83. Призивання до відповідальності державою іншою, ніж потерпіла держава.
84. Міжнародні організації – суб'єкти міжнародної відповідальності. Концепція міжнародної відповідальності міжнародних організацій.
85. Підстави міжнародної відповідальності міжнародних організацій.
86. Види міжнародної відповідальності міжнародних організацій.
87. Форми міжнародної відповідальності міжнародних організацій.
88. Обсяг міжнародної відповідальності міжнародних організацій.
89. Солідарний характер відповідальності міжнародних організацій та держав-членів.
90. Проблема міжнародної відповідальності міжнародних організацій за міжнародно-протиправні діяння.
91. Реалізація міжнародної відповідальності міжнародних організацій.

92. Міжнародна відповідальність за поведінку, що не порушує норми міжнародного права.
93. Поняття, ознаки «правомірної небезпечної» діяльності на міжнародній арені.
94. Кодифікація норм про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.
95. Загальна характеристика «Принципів, що стосуються розподілу збитків у випадку транскордонної шкоди, спричиненої в результаті небезпечних видів діяльності» 2006 р.
96. Загальна характеристика «Статей про запобігання транскордонної шкоди від небезпечних видів діяльності» 2007 р.
97. Положення про відповідальність за Віденською конвенцією про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.
98. Положення про відповідальність за Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р.
99. Положення про відповідальність за Договором про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла 1967 р.
100. Положення про відповідальність за Конвенцією ООН з морського права 1982 р.
101. Положення про відповідальність за Міжнародною конвенцією щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Світлана Сергіївна Андрейченко

**ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Навчально-методичний посібник

Електронне видання

Видано в авторський редакції.

Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 6,1.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com

